

16-19. Yüzyıllarda Avrupa'da Özbek İmajı

Gülay Karadağ ÇINAR*

Özet

Bu çalışmanın başlıca gayesi Asya kıtasını ziyaret eden Avrupalı seyyahların gözlemleri ve Batılı araştırmacıların değerlendirmeleri ışığında 16-19. yüzyıllar arasında Batı Türkistan'da varlık gösteren Özbeklerin kimliklerini, yönetim anlayışını ve kısmen yönetici kadroyu ele almak, Özbek toplumunu farklılıkları noktasında tanımak ve tanıtmaktır.

Literatür incelemesi sırasında Deşt-i Kıpçak ve akabinde Batı Türkistan'da görülen Türk-Moğol boyları için farklı isimlerin kullanıldığı görülmüştür. Ancak genel olarak Cengiz soylu Özbek Han'ın isminin bu topluluğa mal edildiği söylenebilir. Özbek Han'ın İslamiyet'i kabulüyle başlayan Müslümanlaşma süreci Türk-Moğol halkların inanç sistemini değiştirdiği gibi yönetim mekanizmaları da şeriatın müdahalesiyle başkalaşmıştır. Ancak Cengiz soylu bir ailenin yönetimde söz sahibi olması ve diğer hanedan mensuplarının önemli eyaletlerde vazifelendirilmeleri anlayışı bu değişimden etkilenmemiştir. Hanın mutlak otoritesiyle yönetilen bölge halkı orduya katılmak suretiyle askeri ve vergisini ödeyerek iktisadi anlamda mevcut yönetimi desteklemiştir. Han ve Sultanlar ise bölgenin refahını ve güvenliğini tehdit eden unsurları bertaraf ederek halka karşı başlıca sorumluluğunu yerine getirmişlerdir.

Bu bilgiler temelinde batılı seyyahların Özbek hanlarının sahip oldukları yetki ve sorumluluklarına, yönetimin yabancılara karşı tutumuna ve devlet için tehdit oluşturan unsurlara dair görüş ve düşüncelerine yer verilecektir. Ayrıca Avrupalı seyyah ve

---

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gkaradag80@gmail.com, gkaradag@aku.edu.tr. (Makale gönderim tarihi: 03.08.2017; makale kabul tarihi: 24.10.2017)

araştırmacıların hükümleri doğrultusunda ortaya çıkan Özbek algısı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Özbekler, Avrupalı gezgin ve araştırmacılar, kimlik, imaj, hükümdarlık anlayışı, bürokratlar.*

The Uzbek Image in the Europe of 16-19th Centuries

Abstract

The main goal of this study is introducing the administrative staff, the administration mentality and the origins of Uzbeks who live in the West Turkistan between 16th and 19th centuries according to European Travelers and the analyses of western researchers.

During the literature review it was seen that different names used for the Turk- Mongol tribes who early lived in Dashti Kipchak and lastly in West Turkistan. However, they are commonly referred with the name of the Uzbek Khan who is a descendant of Chinggis Khan. These tribes became Muslim after the conversion of Uzbek Khan to Islam. So Islamic laws influenced on their administrative mechanisms. But this change didn't affect the basic principles that a member of the Chinggisid descendant has become khan and the other members has taken positions in the important cities. The people of the region supported the existing administration as military by joining to army and economic by paing their taxes, ruled by peremptory authority of the Khan. Khan and Sultans fulfilled their primary responsibilities by eliminating the threats to the region's prosperity and security.

Base on this information the arguments and opinions of Western Travelers related to authorizations and responsibilities of Uzbek Khans, the administration's attitude towards the strangers and threats to the state will be expressed. Besides this Uzbek image formed in the minds of European Travelers and Researchers will be elucidated.

Key Words: *European travelers and researchers, Uzbeks, identity, image, the concept of kingship, bureaucrats.*

Giriş

Coğrafi keşifler süreciyle birlikte Avrupalının diğer ülkelere ve toplumlara duyduğu merak üzere seyahatler ve bu seyahatlere ilişkin hazırlanan raporlar yaygınlık kazanmıştır. Avrupalı, ortaçağ süresince üzerine örtülen ölü toprağından bu yeni dönemde kurtulmak istemiştir. Bunu yaparken de kendi kıtalarında birbirleriyle savaşmak yerine Avrupa dışına açılmayı tercih etmişlerdir. Nitekim onların Avrupa dışına gerçekleştirdikleri bu seyahatler farklı toplumları tanımlarına ve tanıtmalarına imkan sağlamıştır.

Avrupalıların bilinmeyenlerinden biri de Batı Türkistan bölgesidir. Yaklaşık 13. yüzyıldan itibaren bu merakı sonlandırmak ve doğunun zenginliklerine ulaşmak isteyen bürokratlar veyahut tüccarlar bölgeye ziyaretler tertip etmişlerdir. Bu noktada seyahatname türü eserler Batı Türkistan bölgesinin tarihi, kültürü ve ekonomik birikimini günümüze aktaran önemli kaynaklar arasında yerini almıştır. Ortaçağın en başarılı seyyahlarından Marco Polo ile bölge ziyaretleri hız kazanmış olmasına rağmen, Nile Green'in ifadesiyle Avrupa, ancak askeri faaliyetlere ve ticari menfaatlere dayalı şekillenen seyahat hikâyelerinden tecrit edildiği zaman Batı Türkistan'ı daha iyi tanımış ve tanımlayabilmiştir. Green "*Orta Asya, hayali ve büyümlü bir yer görünümündedir. Bozulmamış bir cennet veya yenedünya olarak soylu barbarlar tarafından ikamet edilmiştir.*"¹ diyerek bölgenin coğrafi önemine işaret etmiştir. Yazarı özellikle böyle bir tanımlamaya iten ise bazı seyyahların romantik tasavvurlar ve medenileştirme misyonlarına ait kavramlarla Batı Türkistan seyahatlerini düzenlemeleridir.

Mary Campbell, "*Seyahat kitapları şahitliğin bir çeşididir: O genellikle gerçeklere yardımcıdır*" demektedir². Bu ifade Nile Green'in vurguladığı menfaatlerden tecrit edilmiş bir gezginin anıları temelinde bütünleştiği zaman seyahatnameler sıhhi bilgiyi, gerçek tecrübeleri yansıtan değerli bir kaynak hüviyeti kazanacaktır. Bu noktada doğrudan Batı Türkistan'ı ziyaret etmeyen ancak Hint bölgesi, Rusya,

¹ Nile Green, "Writing, Travel and the Global History of Central Asia" Writing Travel in Central Asian History, Ed. Nile Green, Indiana University press, Indiana 2014. s. 2.

² Mary B. Campbell, *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400-1600*, Cornell University Press, New York 1991'den naklen Green, "Writing, Travel and the...", s. 2.

İran ve Çin gibi çevre coğrafyalara düzenledikleri geziler esnasında Batı Türkistan'ın en kalabalık halkına yani Özbeklere tesadüf edilmesi ve bu şekilde dolaylı yönden bölge ve nüfus hakkında edinilen izlenimler Green'in bahsettiği menfaatleri muhtemelen en aza indirmektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde Batı Türkistan devletleri ile ilgili pek çok çalışmanın hayata geçirildiği ve bunlar arasında Özbek topluluklarını konu alan çalışmaların önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar ziyadesiyle Özbek halkının siyasi tarihi üzerine odaklanmıştır. Özbeklerin sosyal ve kültürel tarihine dair veriler ise genel itibarıyla seyyahların raporlarından tespit edilmeye çalışılmıştır. Avrupalı gezginlerin Batı Türkistan bölgesini ziyaretleri 13. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilmekle birlikte 19. yüzyılda büyük bir yoğunluk kazanmıştır. Bu nedenle seyahatnamelere dayalı araştırmalar da 19. yüzyıl çerçevesinde zenginlik arz etmektedir³. Özellikle seyahatnamelerin Özbek topluluklarının sosyal ve kültürel yapıları, siyasi örgütlenmeleri ve yönetim mekanizmasına dair verileri ihtiva ediyor olması araştırmacıları bu kaynak türüne yönlendirmiş olmalıdır.

Buradan hareketle doğrudan ya da dolaylı olarak Batı Türkistan ile iletişimde olan Avrupalı gezginlerin seyahat raporlarının zengin içeriğinden ve batılı araştırmacıların değerlendirmelerinden istifade

³ 19. yüzyılda seyahatnameler ışığında Türkistan'ın Sosyal ve Kültürel Tarihi üzerine yapılan çalışmalara örnekler şunlardır. Seda Yılmaz Vurgun, XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013; Cihad Cihan, XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durum), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010; Aysel Erdoğan, Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2013; Gülay Karadağ, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları (Alexander Burnes, Arminius Vámbéry, Eugene Schuyler)*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006; Firdevs Çetin, Batılı Seyyahlara Göre XIX. Asrın ortalarında Orta Asya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Alex Burnes, Eugene Schuyler, Arminius Vambéry, Januarius A. MacGahan), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

edilerek 16. ve 19. yüzyıllar arasında Özbek ismi, Özbeklerin kimliği ile Buhara Özbek Hanlığının idari kadroları ve bu kadrolar etrafında şekillenen yönetim sistemi izah edilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde tek bir otorite ile merkeze bağlı yerel yönetimlerin ön plana çıktığı siyasi teşekkül, baş aktörler çerçevesinde değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca mevcut siyasi yapının Avrupalılar nezdinde oluşturduğu algının ve dahi Özbek yönetiminin yabancı ziyaretçilere karşı takındığı tavrın tartışılması ihtiyacı çalışmanın içeriğini şekillendirmiştir.

1. Avrupalı Seyyah ve Araştırmacıların Özbek İsmi, Kimliği ve Dış Görünüşleri Üzerine Değerlendirmeleri

Etimolojik açıdan incelendiğinde Özbek isminin Doğu Türkçesi'nde yer alan "Öz" ve "Bek" kelimelerinden oluştuğu görülmektedir. Öz kelimesi "kendi, kendisi" anlamına gelirken Bek kelimesi "*soylu kişi*" manası taşımaktadır. Bu iki kelime birleşerek "*kendi yöneticisi*" "*kendi asilzadesi*" anlamıyla günümüzde Batı Türkistan'da varlık gösteren Özbekistan halkına ad olmuştur⁴. Bunun dışında bütün olarak kelime anlamının "*Bağımsız, hür*" manası taşıdığı da söylenebilir⁵.

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce Deşt-i Kıpçak'ta akabinde Batı Türkistan bölgesinde ciddi varlık gösteren Ebul Hayr yönetimindeki topluluğun aidiyeti veya onlara verilen isim çoğunlukla farklılık arz etmiştir. Bölge tarihini inceleyenler ya da doğrudan bu topluluğun şekillendirdiği yeni siyasi oluşumlar üzerine araştırma yapanlar etnik kimlik ve isim üzerinde tartışmışlardır. Bu tartışmada araştırmacıların temel dayanaklarını ise Özbek kaynakları ile Safevî kronikleri oluşturmuştur. Buna göre bahsi geçen kaynaklarda Ebul Hayr idaresindeki nüfus için Cengizli (Cengiz soyundan), Cucili (Cuci soyundan), Şibanîli ya da Şeybanîli (Şibanî 'Şeybanî' soyundan) ve Özbek kavramları kullanılmıştır. Bu isimler arasından en fazla tercih edilenler ise sırasıyla "Özbekler" ve "Şibanîler-Şeybaniler" olmuştur⁶.

⁴ Edward A. Allworth, *The Modern Uzbeks From The Fourteenth Century to the Present A Cultural History*, Hoover Institution press, USA 1990, p. 33.

⁵ G.R. Aberigh-Mackay, *Notes on Western Turkistan Some Notes on the Situation in Western Turkistan*, Calcutta 1875, s. 15.

⁶ Martin B. Dickson, *Shah Tahmasb and The Uzbeks (The Duel for Khurasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Princeton Department for Oriental Studies. USA 1958, s. 21. Şibanî esasen Moğolca bir isim olup

“Klyashtorny ve Sultanov 15. yüzyılda Modern Kazakistan'ın büyük bir kısmında yer alan ulusun göçebe olanları için doğrudan Özbek kavramını kullanmışlardır. Akabinde Özbek isminin ne zaman ortaya çıktığı ve nereden kaynaklandığı hususunda farklı görüşlere yer vermişlerdir. Buna göre Özbek ismi Doğu Deşt-i Kıpçak göçebe halkının kendini tanımladığı bir kavram, Altın Orda Han'ı Özbek'e bağlı olanlara verilen isim ya da 14. yüzyıla kadar şahıs ismi olarak kullanılırken bu yüzyıldan itibaren bir topluluğa mal olmuştur⁷. Nitekim tüm batılı araştırmacıların günümüzdeki Özbeklerin isim menşeiyle ilgili tartışmalarında bu üç iddiadan birini destekledikleri söylenebilir. Mesela ünlü Macar araştırmacı ve seyyah Vambery, 17. yüzyılda Ebulgazi Bahadır Han tarafından kaleme alınan Şecere-i Terâkime'ye dayanarak Özbek halkının bu isimle anılması hususunda Altın Orda'nın Cuci soyundan dokuzuncu yöneticisi Özbek Han ile bağlantı kurmuştur⁸. Fikir beyan etmekten kaçınan Yuri Bregel de Ebulgazi'ye

---

Kafalı hocanın da belirttiği gibi ismin aslına sadık kalınarak telaffuz edilmesinde hiçbir beis yoktur. Ancak dönem kaynaklarının dilinin Arapça harflere dayalı Farsça ve Çağatayca olması doğal olarak ismin okunuşu sırasında Türkçe seslendirmenin devreye girmesine ve Şeybani telaffuzunun yaygınlık kazanmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda Rozia Galievna Mukminova başta olmak üzere Özbek tarih araştırmacılarının da Şibanî ismini zikrederken Şeybani formunu tercih etmesi anlamlıdır. Bu noktada Şeybani isminin Moğolca Şibanî'nin Türkçe versiyonu olduğunu ifade etmek kanaatimce doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim farsça hezar kelimesinin Afganistan'daki Türkler için kullanıldığında “Hazara”ya dönüşmesi bu neviden bir örnektir. Mustafa Kafalı, “Şiban Han Sülâlesi ve Özbek Ulusu”, *Atsız Armağanı*, Ötügen yay., İstanbul 1976, s. 295-302; G.R. Mukminova, “The Shaybanids”, *History of Civilizations of Central Asia*, V. V, Unesco Publishing, Paris 2003, s. 35-46.

⁷ S.G. Klyashtorny ve T.I. Sultanov, *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, Rusça'dan çev. D. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2004, s. 224.

⁸ Ebulgazi Han Şecere-i Terakime adlı eserinde Özbeklerin siyasi oluşumunda Altın Orda Han'ı Özbek'in gayretlerine işaret eder ve onun yetenekleri sayesinde halkın şereflendirildiğini ve ödüllendirildiğini belirtir. Ayrıca tebaasını İslam'a davet etmesi ve kendisinin de İslami hükümlere son derece bağlı olması onu seleflerinden farklı kılan en büyük meziyetidir. Tüm bu nedenlerle Cuci soyundan halkın Özbek ismini aldığını ve bu ismi dünyanın sonuna kadar muhafaza edeceklerini belirtir. Mustafa Canpolat ve Özkan Öztekten, “Ebulgazi Bahadır Han”, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 15 Özbek Edebiyatı II*, Hzl. Tahir Kahhar, Kültür

atıfta bulunarak benzer açıklamayı yapmıştır⁹. Edward A. Allworth Özbekler için “*Onlar gerçekte, Cengiz Han’ın oğlu Cuci soyundan gelen Meşhur Gıyaseddin Muhammed Özbek Han (1312-1341)’ın taraftarı olan Tatar kabilelerindedir.*” diyerek bu topluluğun isim babası olarak Özbek Han’a işaret etmiştir. Özbek Han’ın prestiji ve güçlü olan Moğol geleneğinin onun emrine giren göçebe Tatar boylarını izlediği¹⁰ şeklindeki yorumuyla Allworth bu tezini kuvvetlendirmek istemiştir.

A. İlkhamov Özbek Kimliğinin arkeolojisi üzerine yaptığı çalışmasında günümüz Özbek ulusunun isminin doğrudan Deşt-i Kıpçak Özbekleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini söyler ve kelimenin Altın Orda’nın Cengizli soyundan dokuzuncu yöneticisi Özbek Han’dan kaynaklandığını belirtir. Onu bu düşünceye sevk eden ise Özbek ismini Altın Orda halkını, vatanını ve ordusunu kast ederek ilk kullanan kroniklerin Özbek Han ile çağdaş olmasıdır¹¹.

Özbek ismi Türk-Moğol liderlerinin Ak Orda bünyesindeki yeni ittifakıyla da ilişkilendirilir ve sadece Özbek Han’dan değil Cuci’nin en küçük oğlu Moğol prensi Şiban¹² ile de bağ kurulur. Howorth Özbekler’in Cuci Han’ın oğlu Şiban’ın yegane mirası veya ulusu olarak

---

Bakanlığı yay., Ankara 2000, s. 90; Arminius Vámbéry, *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present*, Henry S. King & Co press, London 1873, s. 244-245.

⁹ Yuri Bregel, “Uzbeks, Qazaqs and Turkmens”, *The Cambridge History of Inner Asia Chinggisid Age*, Cambridge Publishing 2009, s. 221.

¹⁰ Allworth, *The Modern Uzbeks...*, s. 32.

¹¹ İlkhamov bu bilgiyi aktarırken temkinli yaklaşım “*muhtemelen*” ifadesini özellikle vurgulayarak kesin yargıda bulunmaktan kaçınsa da ismin o dönem kroniklerine yansımaları suretiyle bu bilgiyi ispatlamaya çalışmıştır. İlkhamov’un Özbek Han’ı ile çağdaş kaynaklar olarak gösterdiği kronikler Hamdullah Kazvini’ye ait Târih-i Güzide, Nizamüddin Sami, Şerafeddin Ali Yezdi’ye ait eserlerdir. Yazar Özbek Han’dan sonra Altın Orda tahtına çıkan Urus ve Edige Han dönemlerinde de yönetilen teba, yönetici kesim, ordu ve Altın Orda ülkesi için Özbek kelimesinin kullanıldığını ifade etmektedir. A. İlkhamov, “Archeology of Uzbek Identity”, *Anthropology of Archeology of Eurasia*, V. 44, No. 4 (Spring 2006), pp. 10-36, s. 12.

¹² Şiban Han, Altın Orda Devleti’nin vassalı konumundaki Ak Orda Devleti’nin kurucusudur. Özbek Han’dan sonra ortaya çıkan bu siyasi örgütün halkına öncelikle Özbek denilmiştir. Toktamış Han’ın Timur karşısındaki mağlubiyeti üzerine Altın Orda devleti dağılmıştır. Böylece 15. yüzyılın ortalarında Özbek ve Nogay boyları Ak Orda yönetiminde Ural dağlarından Sirderya Nehrinin aşağı mecralarına kadar uzanan mesafede varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlkhamov, “Uzbek Identity”, s. 12.

teşekkül ettiğini bildirerek Şibanîler tezini desteklemektedir¹³. McChesney genel tanımlamalarla her iki ismin kullanımına da açıklık getirmiştir. Ona göre Özbek kelimesi Orta Asya’da 16. yüzyılın başında ortaya çıkan iki yeni Cuci nesli olan Ebulhayrlılar ve Arapşahiler/Yadgariler’i karşılamaktadır. Onların kökenleri Cengiz Han’ın Cuci’den olan torunu Şiban’a dayanmaktadır. Her iki devletin tebaası ve destekçileri ise daha erken zamanlarda Altın Orda ve Özbek Han ile ilişkilendirilebilir¹⁴.

Tüm bu açıklamalardan hareketle erken zamanlarda Özbekler ve Şeybanîler isminin aynı topluluğa ad olarak kullanıldığını, sonraki süreçte “Özbek” isminin diğer isimlerin yerini alarak yaygın kullanım kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda Avrupalı seyyahların ve araştırmacıların günümüz Özbekleri ile ilişkilendirilmesini kolaylaştırmak amacıyla bu ismi daha fazla telaffuz ettiklerini söylemek mümkündür.

Mesela 17. Yüzyıl seyyahlarından Tavernier Ürgenç şehrini tanıtırken bu şehrin güney doğusunda Buhara’nın yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca burada ikamet eden halk için Buhara Tatarları ismini telaffuz etmiş ve “*Bunlara Özbekler de denilir*” açıklamasını düşmüştür¹⁵. Seyyah Kabil ziyareti sırasında ticaretle uğraşan “Özbekler” ile karşılaştığını belirtmiş ancak Özbek tüccarların hangi ülkeden ya da şehirden geldiklerine dair bir açıklama düşmemiştir¹⁶.

¹³ Henry Hoyl Howorth, *History of the Mongols From The 9th to Th 19th Century*, V.II/D. 2, London, 1880, s. 686. Dickson da Howorth gibi Maverünnehir ve Harezm Özbekleri için hazırladığı şecerede Cuci’nin oğlu Şiban Han’dan nesli devam ettirmiştir. Özbek Han’ı ise sadece Altın Orda yöneticisi olarak göstermiştir. Dickson, *Shah Tahmasb*, s. 22.

¹⁴ R.D. McChesney, “Özbek” *Encyclopaedia of Islam*, V. VIII, Ed. C.E.Bosworth vd., Brill press, Leiden 1995, s.232.

¹⁵ John Baptifta Tavernier, *The Six Voyages of H.R. John Baptifta Tavernier A Noble Man of France now living through Turkey into Persia and the East-Indies*, Part II, Book II, Translated to English J.P., London 1678, s. 115.

¹⁶ Seyyah, tüccar Özbeklerin atlarını satmak için her yıl Kabil’e geldiklerini onlardan işittiği üzere gerçekleştirdikleri yıllık alış-veriş hacminin 60 bin tümenin üzerinde olduğunu beyan etmektedir. Yine Hindistan’ın güney-batısında yer alan Cochin

Özbek isminin kimi zaman topluluğun yerleşik ve göçebe yaşam şeklini sürdürüyor olmasına göre verildiğini de görmekteyiz. Buna göre Volga nehrinin batısında yaşayan Mangıt boyuna Nogay, nehrin doğusunda göçebe halde yaşayan Şeybanî ulusuna Özbek denmiştir¹⁷. Bregel'in dışında göçebelik vurgusu yapan bir diğer kişi McChesney olmuştur. Yazar "Özbek" adlı makalesinde bu ismin Ceyhun'un batısı ve doğusu ile Harezm'deki Türk-Moğol göçebe gruplara verildiğini belirtmiştir¹⁸.

Avrupalı araştırmacılar Özbeklerin etnik kimlikleri hususunda ise tek bir görüş beyan etmişlerdir. Buna göre Özbekler Altın Orda yöneticilerinden Özbek Han idaresinde Saray şehri merkez olmak üzere Volga nehrinin iki yakasında yaşayan Türk-Moğol kabilelerinin ortak adıdır¹⁹. 19. yüzyılın ortalarında bölgeyi ziyaret eden seyyahlardan Aberigh Mackay Batı Türkistan'ın tarihçesini aktarırken Özbek için Timur'dan yüzyıl sonra Cengiz Han soyundan bir Şibanili rehberliğinde

---

şehrinde Özbeklerin ticarete etkin olduklarını İranlılar, Ruslar ve Gürcüler ile birlikte Hollandalıların çok sevdiği Cochin tarçınını ucuza alarak Gomron'a transfer ettiklerini söylemektedir. Tavernier, *The Six Voyages*, Part II, Book I, s. 44, 88.

¹⁷ Bregel, "Uzbeks, Qazaqs...", s. 221.

¹⁸ McChesney, "Özbek", s.232.

¹⁹ Allworth yukarıdaki bilgiye ek olarak şöyle bir açıklama yapmıştır. "*Altın Orda'nın merkezinden uzakta ve Orta Asya'nın yukarısında dolaşan Türk-Moğol kabilelerinin birleşmesiyle şekillenen Özbek muhtemelen 1360'lı yıllarda görüldü. .... 1360-1380 yılları arasında Doğu Kıpçak Ovası Özbek bölgesi olarak bilindi. Tarihçiler bu kabilelerin şefine Özbek Han dediler*". Allworth, *The Modern Uzbeks*, s. 32; Vambéry'de Ebulgazi Bahadır Han'dan hatta Doğlat'ın Tarih-i Raşidi adlı kroniğinden hareketle Aral ile Volga nehirleri arasında yaşayan yerli halkın Türk-Moğol etnik gruplardan müteşekkil Özbekler olduğunu söyler., Vámbéry, *History of Bokhara*, s. 244-245; R.D. McChesney, "Shibanids" *Encyclopaedia of Islam*, Ed. C.E. Bosworth vd. C. IX, Brill yayınları, Leiden 1997, s. 428; Bregel, 14. yüzyılın sonlarında Altın Orda Han'ı Toktamış'ın vefatına müteakip Volga nehrinin doğusunda varlık gösteren Şeybani ulusunun göçebe nüfusuna Özbekler dendiğini ifade etmektedir. Bregel, "Uzbeks, Qazaqs", s. 221; Nurten Kılıç Schubel, "XVI. yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maverâünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hakimiyet ve Hukuk", *Türkler*, C. VIII, s. 1082-1083; Ilkhamov Cuci memleketindeki Özbek ulusunu sadece Türklerin değil Türk-Moğol kabilelerinin de oluşturduğunu beyan etmektedir. Verdiği bu bilgiyle Ilkhamov kendisinden önce ve sonra gelen tarihçilerle aynı paralelde görüş beyan etmiştir. Ilkhamov, "Uzbek Identity", s. 12.

Aral denizi ve Hazar'ın ötesinden Batı Türkistan'a gelen Müslümanlaşmış karma bir kabilenin ismi olduğu bilgisini aktarır²⁰.

17. yüzyılın ortalarında Safevî ülkesinin önemli misafirlerinden Tavernier İranlıların tarih boyunca etkin olduğu coğrafi sahaları tahlil etmiş ve incelemeleri neticesinde İran ülkesinin 17 bölgeden oluştuğunu beyan etmiştir. Buna göre 17. yüzyılda Özbek Tatarlarının (Usbeck-Tartar) ikamet ettiği coğrafya Tavernier'in bölge sıralamasında dokuzuncu eyalet olarak geçmektedir. Müellif bölgeyi tanıtırken de "eski Sogdiana ve Bactriana ki başlıca şehirleri Belh (Balk), Semerkand (Samarcand), Buhara (Boccaro)'dır" ifadesini kullanmıştır.

Seyyah onuncu bölge olarak da Horasan (Corassan)'ı zikretmekte ve bu bölgenin Bactriana'nın bir kısmı ile Eski Arian'dan oluştuğunu beyan etmektedir. Ayrıca Horasan'ın belli başlı şehirlerinin Eri, Meşhed, Nişabur, ve Tun (Thun) olduğunu ifade etmektedir²¹.

Burada dikkat çeken husus tarih boyunca İran yönetiminin etkin olduğu coğrafya içerisinde Türkistan bölgesinin batısının da zikrediliyor olmasıdır. Hâlbuki bu coğrafya adından da anlaşılacağı üzere çok uzun yıllar Türk topluluklarının yerleşim sahası olmuştur. Bu iki coğrafyanın nüfusunu teşkil eden Türk ve İran halkları ilk kez MÖ. 6. yüzyılda Saka ve Akameniş idaresinde karşı karşıya gelmişlerdir. Nitekim bu tarihten itibaren Horasan bölgesinin aidiyeti Turan ile İran yönetimlerinin başlıca rekabet unsurunu teşkil ederken Ceyhun nehri iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir²².

Fransız misyoner Gerbillion ise 18. yüzyılın başında ziyaret ettiği onun aktarımıyla "Büyük Buhara (Great Bucharía)"nın yani Buhara Hanlığı nüfusunun homojen bir yapı arz ettiğini ve egemen halkın Türk soylu Özbekler olduğunu belirtmektedir. Ayrıca seyyah tüm Özbek

²⁰ Aberigh-Mackay, *Notes on Western Turkistan...*, s. 15.

²¹ Tavernier, *The Six Voyages*, Book IV, Chapter I, s. 142.

²² Turan ve İran bölgesinin tarihsel coğrafyası ve halkların ilk münasebetleri hususunda bkz. Abdulhalik Bakır ve Ahmet Altıngök, "Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2, 2011, ss. 361-422.

nüfusunun sadece Büyük Buhara'da olmadığını kalabalık Özbek kitlelerinin Belh ve Hindukuş eteklerine kadar uzandığını da beyan etmektedir²³.

Gerbillion Özbeklerin fiziki görünümünü ise şöyle tarif eder. “*Diğer Türkler gibi Özbekler de asla Moğollar ve diğer Tatar soyunun çirkin görünümüne sahip değildirler. Onların güzellikleri bir Avrupalının gözüyle çok çarpıcıdır hatta İran şairleri tarafından dahi övülmüştür.*” Bununla birlikte Gerbillion bir Özbek erkeğinin canlı, hareketli, dayanıklı ve becerikli olduğunu ve bu özellikleri dolayısıyla dünyanın en iyi süvarileri olarak adlandırılacaklarını söyler²⁴.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde İsfahan'da bulunan Figuerua, Safevî Şahının huzuruna çıkmak için beklerken Buhara'dan gelen bir elçilik heyetinden bizleri haberdar etmektedir. Onun ifadesiyle bu heyet “*Belh ve Buhara Padişahı yani Özbek Tatarlarının hükümdarı*” tarafından gönderilmiştir. Seyyah Buhara elçisinin nezdinde tüm Özbek Tatarların ve onlarla aynı soydan olanların sarıya dönük beyaz tenli,

²³ Hugh Murray, *Historical Account of Discoveries and Travels in Asia, from The Earliest Ages to the Present Time*, V.1, Edinburg 1820, s. 465; 18. yüzyıl seyyahlarından John Bell 1721 yılında Pekin seyahati sırasında Buharalıların da ticari amaçlarla bu şehirde bulunduğunu öğrenmiş ancak onlarla resmen karşılaşmamıştır. Büyük ve Küçük Buharalıların bölgedeki ticari etkinliklerine değinen seyyah bu vesileyle Büyük ve Küçük Buhara ya da Buharalı kavramını ayrıntılı olarak açıklamıştır. Buna göre Büyük Buhara İran ve Büyük Moğol arasında yaklaşık 40. enlemde bulunan coğrafyanın adı ve Müslüman olan Özbek Tatarların (Usbeck Tartar) ülkesidir. Küçük Buhara ise Büyük Buhara'nın doğusunda yer alan ülkedir. Hama (Xama) çölünün yanında yer almakta ve Tibet Krallığından Çin sınırına kadar ki mesafeye yayılmaktadır. Bu ülkede yaşayanlar da Büyük Buharalıları gibi Müslüman'dırlar. Büyük Buharalıları ticari faaliyetlerini Büyük Moğol'un İran'da ve Sibiryadaki vassalı konumundaki bölgelerde yürütürler ve Özbek Hanına bağlıdırlar. Küçük Buharalıları ise yıllık vergi ödemek suretiyle Çin'e bağlıdırlar, Çin'e, Tibet ve Tangut Krallığına, Kalmuklar ve onlara komşu Mongollarla ticaret yaparlar. John Bell, *Travels from St. Petersburg in Russia, to Diverse Parts of Asia* C.II, Glasgow 1788, s. 223-224; Wolff ise Büyük Buhara'nın konumunu 34'e 42 kuzey enlem, 80'den 92'ye doğu boyları olarak açıklar. Joseph Wolff, *Narrative of a Mission to Bokhara in the years 1843-1845 to Ascertain the Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly*, London 1846, s. 226.

²⁴ Gebrillion süvari Özbeklerin savaş kanunlarının barbarca olduğunu esir alınan insanları ya köle olarak Belh ve Buhara pazarlarında sattıklarını ya da gelişi güzel katlettiklerini beyan etmektedir. Özellikle köle satışının onur kırıcı olduğunu düşünen gerçek Özbek müminlerin düşmanlarını bu şekilde zilletle düşürmek yerine doğrudan öldürmeyi tercih ettiğini belirtir. Murray, *Historical Account...*, s. 465, 466-467, 468.

gözlü ve burunlarının ise küçük yapıldığını beyan etmektedir. Kıyafetlerinin genel itibarıyla İranlıların elbiselerine benzediğini²⁵ fakat başlarının üzerindeki sarıgn biraz daha küçük olduğunu belirtmektedir. Dış görünüşlerinin yanı sıra kişilik özellikleri hakkında da detay veren seyyah bir Özbek’in oldukça neşeli, mutlu ve belagat sahibi niteliklerine değinmektedir. “*Bu barbarlardan hiçbiri kemerlerinin üzerinde kılıca sahip değildirler.*” diyen seyyah bunun sebebini Özbeklerin devlet meclislerinde ağır silah taşımama geleneğine dayandırmaktadır. Seyyaha göre Özbeklerin bu uygulaması, mecliste bulunan diğer kişilere saygısızlık yapmamak ve oturup kalktıkları esnada bu silahların kendilerine rahatsızlık vermesini engellemek düşüncesinden kaynaklanır. Ancak güvenlikleri dolayısıyla Özbeklerin muhakkak kemerlerine bağlı hançerlerle dolaştıkları gerçeği de seyyahın dikkatinden kaçmamıştır²⁶. Abott da Hive seyahati sırasında bizzat görüşme şansına sahip olduğu Hiveli vezir örneğinden hareketle fiziki görünüşü itibarıyla Özbek erkeğini tarif etmektedir. Onun kaleminden bir Özbek erkeği uzun boylu, pembe yüzlü, çekik (seyyahın ifadesiyle uzun-yarı kapalı) gözlü, kare yüzlü, sakallı, hoş simalı, güçlü ve marifetli olarak betimlenmektedir²⁷.

Görüldüğü üzere incelenen yüzyıllar kapsamında Avrupalıların genel kanısı Özbeklerin güzel fiziğe sahip insanlardan oluşan barbar ve savaşçı bir topluluk olduğu yönündedir. “Barbar” kelimesi yaygın

²⁵ 17. Yüzyılda İran’da erkekler uzun cübbe ve ceket giyerlerdi. Ceket ve cübbeler önceki yıllara nazaran daha kısalmıştı. En çarpıcı değişim kaftanın kesimiydi. Layla S. Diba, *Clothing in the Safavid and Qajar Periods*, V.V, 1992, pp-785-808. <http://www.iranicaonline.org/articles/clothing-x>, (ET: 12.08.2017).

²⁶ Don Garcia de Silva Figuerua, *Sefername-i Don Garcia de Silva Figuerua Sefir-i İspanya der derbar-ı Şah Abbas-ı Evvel*, Farsça’ya çev. Gulam Rıza Samia, Neşr-i Nev, Tehran 1363, s. 335.

²⁷ Abott vezir için “Hoş bir adamdır. Özbek topluluğuna mensup iyi bir örnektir.” ifadesini kullanırken Harezmi Han’ı Allah Kulu Han için “*kısa boylu, yuvarlak yüzlü yüz hatları oldukça uyumlu ve muhteşem*” betimlemesini yapmış ve onu mimikleri dolayısıyla en sevimli Özbek ilan etmiştir. Captain James Abott, *Narrative of a Journey from Herat to Khiva, Moscow and St. Petersburg During the Late Russian Invasion of Khiva; with Some Account of the Court of Khiva and the Kingdom of Khaurism*, C. I, London 1867, s. 64, 77-78.

olarak bilindiği şekliyle medeni kelimesinin zıddı olup kaba, vahşi anlamlarına gelmekte veya Grek, Roma ve Hıristiyan medeniyetleriyle bağı olmayan kabile veya toplulukların bir üyesi manası taşımaktadır. Şu haliyle 19. yüzyıl öncesi Avrupalı seyyahların Orta Asya Türklerine hitaben “yabancı” manasında barbar kelimesini kullandıklarını söyleyebiliriz²⁸. Ancak 19. yüzyıl seyyahlarından J. Wolff Özbekler için sadece “barbar” kelimesini sarf etmekle kalmamış Özbeklerin “Müslüman, kaba ve kültürsüz” bir halk olduğunu ve Taciklerin onlara nazaran daha medeni olduklarını beyan ederek²⁹ kavramın içerisini olumsuz ifadelerle doldurmuştur. Wolff’un bu tavrı esasında 19. yüzyıla damgasını vuran emperyalist ve sömürgeci devletlerin yayılmak istediği coğrafyalar ve oralarda yaşayan halka yönelik genel kanısı hatta sömürge aracıdır. Nitekim bu yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya da aynı gerekçelerle Batı Türkistan işgalini başlatacak ve bölgeyi medenileştirmek adına bölgedeki Türklerin bağımsızlıklarına son verecektir³⁰.

2. Özbek Yönetim Yapısı ve Seyyahların İzlenimleri

1500 yılı Özbek hanlığının tarih sahnesine çıkışı ve Batı Türkistan’daki değişimin başlangıç tarihidir. Nitekim mevcut politik değişim McChesney’in kısa ve anlaşılır tanımıyla şöyle ifade edilir;

Yüzyıldan daha fazla bir süre varlık gösteren Timurlular Maverünnehir, Belh ve Horasan’dan kovulunca Kuzeybatı Hindistan’da Moğol Devleti’ni kurmuşlardır. Timur Devlet yönetiminde yer alan Çağatay Hanları Maverünnehir’in doğu yakasından çıkarıldıklarında Kaşgar ve Yarkent’te devlet olmuşlardır. Maverünnehir, Harezm ve Belh’de ise Şibanîler Hanlığı hüküm sürmüştür. 15. yüzyıl boyunca doğuya ait olan Horasan 1510 yılında Ön Asya’da yeni kurulan Safevî Devleti’nin sınırlarına dahil edilmiştir. Böylece Horasan bölgesinin kontrolünü ele geçirmek maksadıyla Safevî Devleti ile başlayan rekabet güneyde Bedehşan üzerinde nüfuz kurabilmek için Moğol Devletiyle yaşanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda

²⁸ W.R. Jones, “The Image of the Barbarian in Medieval Europe”, *Comparative Studies in Society and History*, XIII/4, 1971, 377, p. 398-400.

²⁹ Wolff, *Narrative of a Mission...*, s. 227.

³⁰ Çarlık Rusya’nın Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarını işgaline dair ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Çapraz, “Çarlık Rusya’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, Isparta 2011, ss. 51-78.

*Batı Türkistan aynı zamanda Harezmi'deki Arabşah Şibanîleri, Maveraünnehir ve Büyük Belh'deki Ebulhayr Şibanîleri ile Togay Timurileri'nin başını çektiği yeni bir Cengizli siyasi rekabetine ve eş zamanlı devam eden Cengizli Hanların restorasyonu meselesine de tanıklık etmiştir*³¹.

Batı Türkistan'daki bu siyasi gelişmeler bölgede Cuci soylu Moğol yöneticilerin hakimiyetini mümkün kılmıştır. Şu durumda yeni yönetimin hangi değerler üzerinde yükseldiği bilgisi bölgedeki başkalaşımın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. En kısa izahıyla Özbek Hanlığı Türk-Moğol gelenekleriyle ve İslam dininin kanunlarıyla şekillenen bir yapı arz etmektedir³². Bu bilgi en açık haliyle devletin kurucusu Muhammed Şeybanî Han'ın Divanı'nda yer almaktadır. Şöyle ki Şeybanî Han "*Ben Allah'ın kuluyum, Cengiz'in hanesindenim*"³³ demek suretiyle İslam'a ve Cengiz mirasına sahip çıkmıştır. Nitekim sahip olduğu çeşitlilik noktasında Şeybanî Devleti yalnız değildir. Cengiz Han İmparatorluğu'yla birlikte Asya kıtasında kurulan birçok devlet aynı unsurlardan etkilenmişlerdir. Dolayısıyla Şeybanî hanedan ailenin, yönetimdeki yerini ve yetkilerini anlayabilmek kendisinden önce ve sonra var olan Müslüman Türk ve Moğol devlet sistemini ve lider karakterini yakından tanımakla mümkün olacaktır.

³¹ Robert D. McChesney, "Central Asia vi. In the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. V, Fasc. 2, ed. Ehsan Yarshater, Encyclopaedia Iranica Foundation press, 1992, pp. 176-193, <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, (ET. 14.07.2017).

³² Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, C. VIII, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 576-577; Bazı araştırmacılar devlet yapısını şekillendiren etkenlerden bahsederken Buhara Hanlığı ve Hive Hanlığı arasında bariz bir farklıktan bahsederler. Onlara göre Buhara Hanlığı Cengiz'in mirası olarak göçebe iktidar anlayışına sahip çıkmakta aynı zamanda İslam devleti olma özelliği göstermekteyken Hive Hanlığı göçebe devlet geleneğine daha bağlı ve kabile asabiyetine dayalı bir yönetim ortaya koymaktadır. Muhammed Bilal Çelik, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004, s. 64.

³³ Nurten Kılıç, "Change in Political Culture: The Rise of Sheybani Khan", *Cahiers d'Asie Centrale*, III/4 1997, p. 59. <http://asiacentrale.revues.org/473>, (ET: 12.01.2015).

Şeybanî Hanlığında devlet hanedan ailenin ortak mülküdür. “Hâkimiyette ortaklık” anlayışı devletin en güçlü dönemlerinde sadece ekonomik kaynakların yani toprağın paylaşımı şeklinde tezahür etmişse de merkezi otoritenin zayıf olduğu süreçlerde devlet hem ekonomik hem de siyasi bağlamda güç odakları arasında taksim edilmektedir³⁴.

Muhammed Şeybani Han, Batı Türkistan’daki yeni siyasi oluşumda “sağ ve sol kol oğlanları” adıyla ikili teşkilatı uygulamak yerine amcalarına ve de kardeşlerine ülke topraklarını paylaştırarak onları yönetime ortak etmiş ve hakimiyet hususunda eşitlik ilkesini şart koşmuştur. Ebu’l-Hayrlı Sultanlar ise kendilerine sunulan bu hakları kullanarak ve hanedan aile üyesi olmanın avantajından istifade ederek kısa sürede bölgelerinde bağımsızlaşmışlardır³⁵. Bu eşitlik içerisinde devleti aciz düşürmemek, olası taht mücadelelerini önlemek amacıyla veraset hususu da töre çerçevesinde “ekberiyet” kuralına bağlanmıştır³⁶. Bu siyasi yapılanma beraberinde şehzadelik makamına idari kadro içerisinde önemli bir yer kazandırmıştır. Şöyle ki Ebu’l-Hayrlı hanedan mensupları sahip oldukları topraklarda merkeze bağlı olarak ya da özerk birimler şeklinde yönetime katkı sunmuşlardır³⁷.

---

³⁴ Nurten Kılıç, Muhammed Şeybanî Han’ın devletini kurduğu ilk yıllardan itibaren yönetimi paylaşma ilkesini benimsediğini ve düşüncesini “*her memlekette sultanlar ve ümera memleketi mamur etsinler*” sözleriyle yansıttığını aynı zamanda ele geçirilen bölgeleri Ebul Hayr oğulları arasında taksim ettiğini belirtir. Nurten Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybanî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999, s. 178-179, 180, 181.

³⁵ Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim*, s. 188-189; Türk devlet geleneğinin en eski sistemlerinden biri olan ikili teşkilat Cuci Ulusu’nun yönetim yapısında “sağ ve sol kol” ismiyle tezahür etmiştir. Bu ikili sistemde Cuci soyundan oğlanlar yani hanedan üyeleri sağ ve sol kol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim*, s.48-53.

³⁶ Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim*, s. 197-198; Faruquî’nin ifade ettiği üzere 1719 yılına kadar Babür Devleti’nin veraset sistemi herhangi bir kurala bağlanmamıştır. Her erkek çocuk babasının mirasında eşit hakka sahiptir ve hanedan ailenin tüm erkekleri ucu açık olan bu sistemin desteğiyle tahtın varisi olmakta hak sahibidirler. Munis D. Faruqi, *The Princes of the Mughal Empire 1504-1719*, Cambridge University press, Cambridge 2012, p. 3.

³⁷ Kılıç yukarıdaki bilgilere ek olarak bu uygulamanın “alt yönetici soyların” oluşum sürecini başlattığını belirtmektedir. Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim*, s. 179-180.

Şeybanî hanedan üyeleri için “Sultan”³⁸ unvanı kullanılırken tahta çıkmaya hak kazanan üyeye “Han” unvanı verilmiştir. Ancak zaman zaman güç ve kudret sahibi sultanların “Han” unvanını daha şehzadelîği döneminde aldığı ve seleflerinden bağımsız olarak hâkimiyetindeki bölgeyi yönettiği görülmektedir ki bu durum Annanepesov'a göre hanlıktaki tüm ayrışmaların ve çatışmaların değışmez sebebini teşkil eder³⁹. Bu cümleden Ubeydullah ve II. Abdullah “Han” unvanını daha şehzadelîği döneminde kullanan başlıca hanedan mensupları olmuşlardır. Üstelik onlar yönetimde sahip oldukları nüfuz ve üstün başarıları sayesinde tahtın sahibi olmayı da başarmışlardır⁴⁰.

³⁸ Gündoğdu 15. asra kadar Türk-Moğol devletlerinin hanedan mensupları için “oğlan” ifadesinin kullanıldığını bu tarihten sonra Hive ve Buhara Hanlıklarında yaygın olarak “Sultan” kavramının tercih edildiğini söylemektedir. Zaman zaman tahtın halefine işaret edilmesi maksadıyla “kalgan” ifadesine rastlanmaktadır. Abdullah Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 207; Osmanlı Devleti'nde genel olarak hükümdarın çocuklarına şehzade denilmekle birlikte ayrıca hanedan aile içerisindeki hiyerarşiyi belirtmek amacıyla büyük oğullar için “Paşa” ve “Emir”, küçük oğullar için de “Çelebi” unvanı kullanılmaktadır. Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ yay., Ankara 2004, s. 88; Safevî Hanedanlığına ve Timurlular Devleti'nin hükümdar ailesine mensup erkek üyeler için Farsça kökenli olan ve aslen bir şehzadenin doğumu manasına gelen “Mirza” unvanı tercih edilmiştir. J. Burton-Page, “Mirza”, *The Encyclopaedia of Islam*, V.7, Brill press, Leiden 1993, p. 9; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK yay., Ankara 2000, s. 108.

³⁹ M. Annanepesov, “Relations Between The Khanates and With Other Powers”, *History of Civilizations of Central Asia*, Volume 5 (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century), Unesco press, Paris 2003, p. 83; McChesney köklerini Cengiz'e dayandırdığı Özbek hanedan aile için kullanılan unvanları izah ederken “Cengizli ailesinin yaşça en büyük üyesi için Han unvanı kullanılırdı. Ailenin erkek üyelerinin isimlerine Sultan unvanı eklenirdi.” demektedir. R.D. McChesney, “Islamic culture and the Chinggisid restoration: Central Asia in the sixteenth and seventeenth centuries”, *The New Cambridge History of Islam, Volume 3 The Eastern Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Edt. David O. Morgan and Anthony Reid, Cambridge University press, 2011, p. 241.

⁴⁰ Dickson, Şeybanî Hanlığı'nın yönetim sisteminin Han olacak kişide yaşça büyüklük kaidesinin arandığını bu nedenle Ubeydullah Han'ın gerekli hırsla ve güce sahip olmasına rağmen ailenin yaşça büyük üyeleri Köçküncü ve Ebu Said Han'dan sonra

Sultanlar bizzat Han tarafından görevlendirildikleri yerlerde ve kabilenin yaşça büyük üyelerinin yani Han'ın görevlendirdiği "Atalık"ın kontrolü altında hüküm sürmektedirler⁴¹. McChesney şehzadelerin ergen çağa gelip ülüş sahibi (appanage holder) oldukları zaman Cengiz soyundan gelmeyen bir atalığa sahip olduğunu belirtir. Bu kişi güç ve kudret sahibi han tarafından tayin edilmekte, yönetim ve askeri konularda ülüş sahibine yardımcı olmaktadır. Bu uygulama ülüş sahibi sultanın da otoritesini meşrulaştırmaktadır. Zaman zaman şehzadelerin atalık tayininde bizzat rol aldıkları da vakidir⁴². Şeybanî Devleti'nin önde gelen yöneticilerinin hanlar, sultanlar ve emirler olduğunu beyan eden McChesney, hanların ve sultanların yönetimdeki etkisine özellikle dikkat çekmek istemiştir.

Bölgeyi farklı zamanlarda ziyaret eden Avrupalı seyyahlar Özbek ülkesinin yönetimi hususunda tek bir kanaate varmışlardır. Buna göre 16. yüzyıldan itibaren tüm Türkistan bölgesi monarşiyle yönetilmektedir. Abbott, bunu çok etkili bir sözle "*Türkistan'da ne aristokrasi ve halk, ne de adalet ve onur sadece Kralın emirleri vardır.*"⁴³ şeklindeki beyanıyla aktarırken Ferrier bu sözü bütünler bir

---

tahta çıktığını belirtmiştir. Buna rağmen Batı Türkistan'daki başarılı fetihleri, Babür ve Safevî güçlerine karşı verdiği mücadeleler tahta çıkmadan önce Ubeydullah Han'a "Büyük Han" unvanını kazandırmıştı. Dickson, *Shah Tahmasb*, s. 28-29; Kılıç, Han unvanından söz etmese de Ubeydullah adına hutbe okutulduğu bilgisini aktarmaktadır. Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim*, s. 199-200.

⁴¹ Annanepesov, "The Khanates and With Other Powers", s. 83; Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim*, s. 200; Burton "Atalık"ı Hakan'ın oğluna eğitim hizmeti veren kişi yani özel öğretmen olarak tanımlamaktadır. Audrey Burton, *The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*, Curzon press, London 1997, s. 4; Faruqi ise Atalık görevini üstlenenlerin şehzadelerin hayatında önemli bir yere sahip olduklarını muhafızlık ve öğretmenlik görevinin yanı sıra babanın vekili olarak sorumluluk aldıklarını belirtmektedir. Vekillik hususu yazarın üzerinde durduğu mühim bir ayrıntıdır. Çünkü ona göre bu husus Atalık'ın şehzadeden ziyade Han'a sadık olduğunu ve Han'ın ve imparatorluğun çıkarlarını her şeyden üstün tuttuğunu göstermektedir. *Faruqi, The Princes*, s. 75.

⁴² Araştırmacı Şeybanî hanedanına mensubu olmayan fakat Cengiz soyuna dayanan sultanlara tevcih edilen görev tanımını ise "subappanage holder" yani ikinci sınıf ülüş sahipliği olarak izah eder. Robert D. McChesney, "Central Asia" <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, (ET:14.07.2017).

⁴³ Abbott, *From Heraut to Khiva*, s. 52.

şekilde Türkistan'ın en küçük yerel birim liderlerinin dahi dünyadaki en mutlak yöneticiler olduğunu söylemektedir⁴⁴.

Gerbillion da benzer ifadelerle Özbek yönetimini tarif etmiştir. Ona göre Buhara Özbek Hanlığı basit bir düzene sahiptir. Ülke Özbek Han'ı tarafından tam bir despotlukla yönetilmektedir. Hatta yönetimde askeri disiplin oldukça etkilidir. Başkomutan ise bizzat Han'ın kendisidir. Seyyaha göre bunun sebebi Özbeklerin 15. yüzyılın son demlerinde Batı Türkistan'da başlattıkları seferler dolayısıyla sahip oldukları askeri düzeni 1700'lü yıllarda hala muhafaza ediyor olmasıdır⁴⁵. 1747 yılına gelindiğinde Buhara yönetiminde söz sahibi Mangıtların mevcut yapıyı tamamıyla değiştirmedeği bir gerçektir. Ancak monarşik ve despotik yapı, Buhara Emirlerinin eliyle İslam kanun ve hükümlerinin yönetime yoğun bir şekilde nüfuz etmesiyle ve devlet anlayışında törenin etkisinin azaltılmasıyla güç kaybetmiştir. Tabi ki merkezi otoritenin zayıflamasında ve süregelen boy isyanlarında Mangıtların Cengiz soylu bir aile olmayışının katkısı da yadsınamaz⁴⁶.

Peki monarşinin başı yani mutlak iktidarın sahibi kimdir? Nasıl seçilmekte ve ülkenin mukadderatında söz sahibi olmaktadır? Bu soruların cevaplarını Türkistan'ın eski hakimleri olan Cengizlilerin yasasında görmek mümkündür. Bu yasada hakimiyetin hanedan üyeleri arasında ortak olduğu fakat "yaşça büyük olanın" önceliğinin bulunduğu ifade edilmektedir. 16. yüzyılın başlarında yani Özbek Hanlığının teşekkülü itibariyle han seçiminde Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'den olma torunu Şiban'a baba tarafından akraba olma şartı aranırken 16. ve 17. yüzyıllarda hanlığa yakın isimlerin sadece Cuci ile

---

⁴⁴ J.P. Ferrier, *Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan, and Beloochistan with Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India*, Translated from Manuscript William Jesse, London 1857 s. 204.

⁴⁵ Murray, *Historical Account...*, s. 465.

⁴⁶ Muhammed Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, s. 168-171; Seda Yılmaz Vurgun, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığı Altında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013, s. 77.

baba soyundan akraba olma şartı gözetilmiştir⁴⁷. Bu durum hanedan ortaklarını niceliksel olarak arttırmıştır.

Hive ve Buhara Hanlığını “Yeni Cengizliler” olarak tanımlayan McChesney hanlıkların idari taksimatını da beyan etmektedir. Buna göre Ebulhayr Şeybanîleri ve Togay Timurîleri (Astrahaniler)’nin dört temel eyaleti Buhara, Semerkant, Taşkent ve Belh’dir. Daha küçük eyaletler ise Nur, Kermine (Karmina), Cizak, Kuffin, Soğd, Aferinkent, Endican, Aksikat, Hocend, Şahrukiye, Fergana vadisinde Ora Tepe, Hisar-ı Şadman ve Vaks nehri vadisinde Şehr-i sebz ve Bedehşan’dır. Hanlığa doğrudan bağlı olan bu toprakların yönetimi Özbek Hanı’nın tayiniyle hanedan ailenin erkek üyeleri tarafından icra edilmektedir⁴⁸.

Bu durum zaman zaman tahtta hak iddia eden şehzadelerin mücadelesine ya da han ile şehzade arasında savaflara sebep olmaktadır. Bu çatışmalar sırasında başarısız olanlar ise kimi zaman Özbeklerin en büyük düşmanı olan Safevîlere sığınmaktadırlar. Nitekim bu tarz bir örneğe Şah II. Abbas zamanında rastlanılmaktadır.

Seyyah Tavernier, Şah II. Abbas’ın tahta çıkmasına müteakip Kazvin’de önemli bir misafiri ağırladığından söz eder. Bu kişi bir Özbek şehzadesidir. 1643 yılında kendisine muhalif oğullarıyla yaşadığı mücadeleler dolayısıyla Şah II. Abbas’dan yardım istemek için bizzat Safevî sarayına gelmiştir. Akabinde ülkesine geri dönmüş kendisine sadık adamlarıyla birlikte bu isyanı durdurmak için gayret sarf etmiştir. Tavernier Şah Abbas’ın destek gücünün Özbek şehzadesinin çatışma sırasında yaralandığı bir sırada yardıma ulaştığını ifade etmiştir. Şah Abbas’ın gönderdiği ordu tahttan indirilen bu Özbek şehzadesini çatışmalardan kurtarmış ve birlikte Kazvin’e doğru yola koyulmuşlardır. Seyyahın ifade ettiği üzere Şah Abbas, şehzadeyi onurlandırmak için karşılama birliği olarak Kazvin’den 10 binden fazla süvari İsfahan’dan ise 5-6 bin bin kişilik bir heyet göndermiştir. Şah’ın refakatçileri bu yolculuk süresince Özbek şehzadeyle yakından ilgilenmişlerdir. Her gün

⁴⁷ McChesney, “Central Asia”, <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, 14.07.2017; Gündoğdu Hive Hanlığının da dahil olduğu Türk Moğol Devletleri’nde Han’ın sadece Cengiz soyundan olması şartını ön plana çıkarmıştır. Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi...*, s. 207.

⁴⁸ McChesney, “Central Asia”, <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, 14.07.2017;

onun için yeni bir çadır kurup, yeni halılar yaymışlar, mücevherlerle kaplı eşyaları kullanımına sunmuşlardır. Aynı şekilde yolculuk boyunca rehberlik yapan 12 atlı her gün istisnasız değiştirilmiştir.

Aynı şekilde Safevî başkentinde de bir takım hazırlıklar yapılmıştır. Özbek şehzadesini Kazvin'e ulaştıran birlik için şehir surlarının dışından saraya kadarki mesafe ipekle kaplanmıştır. Üstelik karşılama heyeti içerisinde Şah'ın bizzat kendisi de yer almıştır. Karşılaşma esnasında hem Özbek şehzadesi hem de Şah Abbas atlarının üzerindeyken Safevî Şah'ı ayağını üzengiden çıkararak şehzadenin atının başına koymuştur. Tavernier'in ifade ettiği üzere Şah'ın bu hareketi ona destek vereceğinin bir delili idi. Akabinde seyyahın Tartarian prensi olarak ifade ettiği Özbek şehzadesi atından inmiş ve Şah'a selam verip bazı zarif sözlerle Şah'ın gururunu okşamıştır. Tekrardan atına binmiş ve Şah II. Abbas ile el ele tutuşarak yere serili ipekler üzerinden ilerlemişlerdir. Seyyahın belirttiği üzere Şah Abbas Özbek şehzadesinin emrine 15 bin atlı, 8 bin yaya vermiş ve 60 bin tümen ile de ekonomik açıdan destek çıkmıştır. Karşılığında ise Özbeklerin Safevî sınırında yer alan, Türkmen halkın ikamet ettiği ve hayvancılığın gelişmiş olduğu bir eyaleti hediye olarak kabul etmiştir⁴⁹.

⁴⁹ Tavernier, *The Six Voyages...*, Book V, Chapter I, s. 199-200; Tavernier'in bahsettiği Özbek şehzade aslında Buhara Özbek Han'ı İmam Kulu Han'dır. İmam Kulu Han kardeşleri ve devlet ileri gelenlerinin kendisine muhalefeti nedeniyle mevcut hakimiyetini kaybetmiş ve hayatta kalabilmek için Merv'e kaçmıştır. Yerine tahta geçen kardeşi Nadir Muhammed Han, İmam Kulu Han'ı ve beraberindekileri takip ederek İran sınırına geçmeden onların üzerine bir saldırı düzenlemiştir. İmam Kulu Han ve yanındakilerin mallarını ve paralarını yağmalamıştır. İmam Kulu Han güçlkle kendisini Merv'e ulaştırabilmiştir. Şah II. Abbas'ın emriyle Özbek Han'ı Merv'de iyi karşılanmış ardından Meşhed'e gönderilmiştir. Son olarak Şah ile görüşmek üzere Kazvin'e doğru yola koyulmuştur. Bu yolculuk esnasında İmam Kulu Han'a her türlü itibar gösterilmiş, Tahran hakimi Murtaza Kulu Han onu karşılamakla görevlendirilmiştir. Nihayet Kazvin'e ulaştığında önce İmam Kulu Han ardından Şah Abbas atlarından inmişler ve birbirleriyle kucaklaşmışlardır. Birkaç gün müddetince Han'ı ve beraberindekileri misafir eden Şah akabinde Hac ziyaretini gerçekleştirmeleri için onlara müsaade etmiştir. Bkz. Hassan Zandeye, *Revâbit-ı İran ve Özbekân ez Şah Abbas-ı Evvel tâ Merg-i Nadir*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Tahran Üniversitesi, Tahran 1379 (2000), s. 168-169; Burton, İmam Kulu Han'ın Merv'e gidişini biraz daha farklı aktarmaktadır. Buna göre

1821-1822 yıllarında İran seyahatini gerçekleştiren ve aslında Buhara'ya ulaşmak isteyen seyyah Fresher, Batı Türkistan coğrafyasını da kapsayacak şekilde monarşi ile yönetilen tüm Asya ülkelerinde yöneticilerin isyancı kardeşlerine karşı nadiren bağışlayıcı olduklarını belirtmiştir. Fraser, Meşhed ziyareti sırasında bir Özbek şehzadesi olan Buhara Emiri Şeyh Haydar'ın kardeşi Nasireddin Mirza ile tanışmış ve onunla dostluk kurmuştur. Öğrendiği kadarıyla Nasireddin Mirza Buhara Emirliği bünyesinde Merv valiliği görevini ifa ederken Emir Sultan Haydar ile arasında güven problemi yaşanmaya başlamıştır. Nasireddin Mirza biraz daha ileriye gitmiş ve Buhara Emirine tabi olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca hayatının tehlikede olduğunu düşünerek Emirliğe karşı koalisyon oluşturmaya gayret etmişse de başarılı olamamış ve Meşhed valisinin daveti üzerine bu şehre sığınmıştır. Meşhed valisi ilk zamanlar Mirza'nın ihtiyaçlarını karşılamak üzere aylık ücret bağlamıştır. İlerleyen zamanlarda bu gelirden mahrum bırakılan şehzadenin değerli eşyalarını satışa çıkarmak suretiyle geçimini sağlamaya çalıştığı bilgisi Fraser'in önemli tespitlerindedir. Meşhed ikameti esnasında zaman zaman Buhara Emiri tarafından affedildiği mealinde mesajlar alan şehzade hayatından endişe ettiği için bu haberlere itibar etmemiş ve sığınmacı konumunda Meşhed'de yaşamaya devam etmiştir.⁵⁰

Aynı siyasi yapılanmayı Hive Hanlığında da görmek mümkündür. Kopet Dağı'nın kuzey doğu kıyısı boyunca uzanan ovalar üzerinde ve

---

Nadir Muhammed Han tahtta hak iddia etmek üzere Hisar üzerinden Semerkand'a gelmiş 8 Kasım 1641'de Hoca Ahrar'ın mezarında İmam Kulu Han'ın birlikleriyle karşılaşmış ve iki gün sonra zaferin sahibi olarak Nadir Muhammed Han adına hutbe okunmuştur. Bunun üzerine İmam Kulu Han kendisine ait değerli eşyaları yeni Özbek Hanına hediye ederek Mekke'ye gitmek üzere ülkeden ayrılmıştır. Yolculuğunu İran üzerinden gerçekleştirmesi dolayısıyla İmam Kulu'nun Şah II. Abbas'a misafir olduğu ve 1642 yılı Mayıs ayının sonlarında önce Meşhed'e vardığı akabinde Şah ile görüşmek üzere Kazvin istikametinde yola çıktığı nihayet Kazvin'e yaklaştığında Şah tarafından sıcak karşılandığı bilgisi de eserde yer almaktadır. Burton, *The Bukharans A...*, s. 207-211.

⁵⁰ James B Fraser, *Journey Into Khorasan, in the years 1821 and 1822*, London 1825, s. 480; Mir Haydar olarak da tanınan Buhara Emiri'nin 1800-1826 yılları arasında söz konusu hakimiyet süreci çoğunlukla merkezi otoriteyi güçlendirme çalışmalarıyla ön plana çıkmaktadır. Buhara Emiri bu amaçla tahtta hak sahibi akrabalarının birçoğunu öldürerek rakiplerini ortadan kaldırmış bu suretle taht kavgalarına son vermiştir. Bkz. Karadağ, *Safevî ve Özbek Siyasî İlişkileri...*, s. 100.

Ceyhun kıyılarında Ürgenç, Hive, Vezir ve Kat gibi hanlığın önde gelen şehirleri mevcuttur. Bu büyük yerleşimlerin yanı sıra alt yerleşim birimlerine de rastlanmaktadır. Tüm bu bölgeler hanedan üyelerinin önde gelenleri tarafından denetlenmekte olup zamanla eyaletlerin ve yerel birimlerin liderleri de "Han" olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak Cuci menşei devletlerin tamamında han ile mirasçı han ve diğer hanedan üyeleri arasında bir ayırım olduğu açıktır. Şöyle ki Han hem kendi ailesinin lideri hem de devletin reisidir.⁵¹

Kısaca Özbek Hanlıklarının yönetim biçimi yarı merkezi sisteme dayanmaktadır. Yerel yöneticiler vergi koymak, vergileri toplamak, bölgenin askeri gücünü oluşturmak gibi yetkilere sahip olduğu gibi askeri ve mali konularda Han'a doğrudan tabi olmak suretiyle de yarı merkezi yönetim yapısının işleyişine katkı sunmaktadırlar. Han yerel yöneticilerin başyardımcısı olarak tayin ettiği "Atalık"⁵² müessesesiyle de merkezi yönetimin gücünü ve kontrolünü hissettirmektedir.⁵³

Hanlıkların eyalet düzeyinde idare edilmesi bölgeyi çeşitli zamanlarda ziyaret eden gezginlerin de dikkatinden kaçmamıştır. Jenkinson 16. yüzyılın ortalarında bölgedeki mevcut yönetimin şehir

⁵¹ McChesney, "Central Asia", <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, 14.07.2017; Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında...*, s. 64; Gündoğdu yukarıdaki şehir isimlerine ek olarak Yengişehir, Tirsek ve Hezaresb'i de dahil etmekte ve her Han değişiminde ülkenin şehzadeler arasında yeniden taksim edildiğini beyan etmektedir. Yazar McChesney'den farklı olarak eyalet yöneticisi olan şehzadelerin "Sultan" unvanını kullandıklarını belirtmektedir. Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi...*, s. 217; Gündoğdu ve McChesney'nin verdiği her iki bilgi de doğru olmalıdır. Zira metin içerisinde Buhara hanedan mensuplarına özgü Han ve Sultan unvanları tartışılırken bazı şehzadelerin eyalet yönetimleri sırasında üstün başarılar gösterip ordu ve halk tarafından destekleniyor olmasına binaen tahta çıkmadan "Han" unvanını kullandıkları belirtilmiştir. Nitekim Hive'deki durum da benzer bir fiili durum olabilir.

⁵² Atabegler, Cengiz soyundan gelmeyen, ordu ve devlet yönetiminde tecrübesi bulunan Han'a sadık emirler arasından seçilirler. "Atabeg" için bkz. M. Fuad Köprülü, *Atabeg, İslam Ansiklopedisi*, C.I, MEB, s. 712-718. Özbek Hanlıkları bahsi için bkz. s. 717.

⁵³ McChesney, "Central Asia", <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, (14.07.2017).

merkezli gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Buna göre şehirler Özbek Han'ıyla akraba olan prensler tarafından yönetilmektedir⁵⁴.

Dikkate değer bir diğer husus yerel yönetimlerin sabit ve değişmez bir yapıya sahip olmamasıdır. Çünkü yerel yöneticiler iç ve dış ittifaklarla, doğrudan mücadelelerle ve diğer yerleşimleri ele geçirmek suretiyle hakimiyet sahalarını genişletmekte ve sağlamlaştırmaktadırlar⁵⁵. Nitekim bu sistem XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yerini güçlü kabilecilik anlayışına bırakacaktır. Kabile beylerinin sahip oldukları kudret ve nüfuzları ayrıca yaşadıkları bölgelerde tam bir serbestlik halinde bulunmaları Hanlık idaresinde Hanın ve Hanedan ailenin tesirini yitirmesine yol açacaktır⁵⁶.

Seyyahlar da bu hassas duruma değinmişlerdir. Jenkinson'un ifade ettiği üzere şehir yönetimleri uzun ömürlü değildir ve yönetici prens en fazla 3-4 yıl kadar hâkimiyetini koruyabilmektedir. Çünkü kentler 2-3 yıl gibi kısa vadelerle diğer Özbek prenslerinin ya da merkezi otoritesini güçlendirmek isteyen Han'ın baskınına maruz kalmak suretiyle el değiştirmekte ve bu baskınlarla harap düşmektedir. Nitekim seyyah şehir baskınlarından birine de kendisi şahit olmuştur. Şöyle ki 8 Mart 1559 yılında beraberindeki kervanla Buhara'dan ayrılan Jenkinson yaklaşık on gün sonra şehrin Semerkand'daki Özbek Hanı tarafından işgal edildiğini duymuştur. Bu olayı kendi hayatı ve beraberindeki ticari emtia için son anda atlatılmış büyük bir tehlike olarak zikretmiştir⁵⁷.

Jenkinson'un aktardığı bu durum 19. yüzyıl seyyahlarından Ferrier tarafından sarf edilen *"bu çalkantılar, entrikalar, sadakatsizlikler ve de baskılarla devam eden mücadele hali bir han için doğuştan itibaren gereklidir, en erken tarihlerden itibaren mevcuttur ve bundan bin yıl sonra da kesinlikle olacaktır."*⁵⁸ sözleriyle tasdik edilmektedir.

⁵⁴ Anthony Jenkinson, *Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen with Some Account of the First Intercourse of the English with Russia and Central Asia By Way of the Caspian Sea*, Ed. Delmar Morgan-C.H. Coote, V. I, Burt Franklin pres, New York, s. 93.

⁵⁵ McChesney, "Central Asia" <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>, (14.07.2017).

⁵⁶ Gündoğdu, *Hive Hanlığı Tarihi...*, s. 218.

⁵⁷ Jenkinson, *Voyages and Travels to...*, s. 93.

⁵⁸ Ferrier, *Caravan Journeys and...*, s. 204.

Ferrier en küçük yerel birimlerin dahi rekabet halinde olduğunu şu ifadelerle aktarır. *“Türkistan'ın önemsiz Hanları arasında yaşanan rekabet ve entrika bu ülkede yaşamayan birisi için son derece fazlaydı.”* Seyyah, raporunda sadece rekabet ve çatışmalardan bahsetmekle kalmaz, bu durumun ülke ekonomisine vurduğu darbeyi de izah eder. Ona göre ülkede devam eden savaşlar nedeniyle ülke kaynaklarının geliştirilmesine girişmek veya ülkenin geleceğini iyileştirmeye dönük teşebbüste bulunmak imkansızdır. Seyyah, Hanların rekabeti çerçevesinde yönetilen halklar için de *“liderlerinin cahilce hırsları ve barbarlıklarından acı çekenler”* tanımlamasını yapmıştır⁵⁹.

Ferrier Türkistan'daki üç büyük otoritenin Herat, Buhara veya Hulm hükümetleri olduğunu ve nüfusun büyük bir kısmını Özbeklerin oluşturduğu Kafir Kalesi, Ribat-ı Abdullah Han, Şibergan, Endehoy, Ahişeh (Akhcheh), Meylik, Belh, Mezar, Haybek (Heibak) ve Sirpool gibi küçük kasabaların bu üç merkezin prenslerine tabi olduklarını beyan eder. Tabiiyetin arkasında yatan sebep olarak küçük yerel yönetimlerin etkili bir güç olamamalarını gösteren seyyah, ayakta kalabilmek için vergi karşılığında kendilerini muhafaza eden yöneticilerin idaresinin kabul edildiğini belirtmektedir⁶⁰. Buradan hareketle yerel birim yöneticileri özellikle hanedan aile ile doğrudan kan bağı bulunan “Sultan”ların yani şehzadelerin yönetim mekanizması içerisinde büyük önem atfettiği görülmektedir⁶¹.

Buhara Özbek Hanlığının yönetim sisteminde Ulema Sınıfı da oldukça etkindir. Ancak aynı ölçüde seyyahların notlarına yansımadağı görülmektedir. Batılı seyyahlar devlet yönetiminde muktedir handan ve han idaresindeki şehir yöneticilerinden yani Sultanlardan ziyadesiyle bahsetmekte fakat hanın ve sultanların otoritesine ortak olan şeyh, sufi ya da en üst dini makam olan Şeyhülislam bahsinde ketum davranmaktadırlar. Fakat bilinmelidir ki Şeybanî Özbek Hanlığının

⁵⁹ Ferrier, *Caravan Journeys and...*, s. 204.

⁶⁰ Ferrier, *Caravan Journeys and...*, s. 204.

⁶¹ Buhara Hanlığı'nda şehzadeliik kurumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Karadağ Çınar, “II. Abdullah Han Özelinde Buhara Hanlığında Şehzadeliik Kurumu”, *Turkish Studies*, 10/5, Ankara 2015, ss. 183-200.

devlet yönetimi Batı Türkistan'ın yerleşim bölgelerinde geliştirilen İslami düşünceler ve kurumlarla kendi göçebe Cengizli değerlerinin bütünleştiği bir siyasi düzene dayanır. Öyle anlaşılıyor ki Cengizli Türk-Moğol bozkır geleneklerini kapsayan yasa ve İslam dininin hükümleriyle şekillenen şeriat sadece Şeybanî Özbeklerinin yaşayışına tesir etmemiş yönetim sisteminde de güç paylaşımı, otoritenin sınırlanması gibi ilkeleri beraberinde getirmiştir⁶².

Muhammed Şeybanî Han'ın divanında yer alan;
Şeyban yalğan dimas kim hak anı sahib-kıran kıldı
Hasebde Tingriğe kul min nesebde Cingizidur min⁶³

beyit Kilic-Schubel'in ifadesiyle yasa ve şeriat arasında "denge" sağlandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Şeybanî Han bu sözleriyle kendi soyunu Cengiz Hanedan ailesine dayandırarak Türk-Moğol devletlerinin vazgeçilmez şartlarından ve aynı zamanda meşruiyet alametlerinden nesep meselesini çözmüştür⁶⁴. Böylece Batı Türkistan'ın hakimi yeni hanedan aile, selefleri Timurlulara nazaran daha da avantajlı konuma geçmiştir. Ayrıca Özbek Hanı meşruiyetini tüm Orta Asya Müslümanlarına kabul ettirmek için sahib-kıranlık makamını yüce yaratıcının kendisine bahsettiğini ifade ederek İslam'ın kutsalı Allah'a işaret etmiştir.

Ancak Özbek Han'ı ele geçirdiği bu siyasi güce rağmen ülkenin önemli meselelerini özellikle de din merkezli gelişmeleri tek başına çözmek yerine İslam ilmine hakim ulema ile diyalog halinde olmayı tercih etmiştir. Özbek devlet düzeni hakkında bilgi veren Sülûkü'l-Mülûk'de Özbek Hanı Hulefâ-yı Raşidin düzenini seçerek imamet

⁶² Nurten Kilic-Schubel, "Processes of State Formation and Nation Building in Central Asia", *Central Asia on Display Proceedings of the VII. Conference of the European Society for Central Asian Studies*, eds. Gabriele Rasuly-Paleczek, Julia Katshnig, lit Verlag press, Vienna 2004, s. 17-18.

⁶³ Kilic-Schubel, "Processes of State Formation and Nation Building in Central Asia", s. 21.

⁶⁴ *Min ol subh-i sa'âdet min ki Chingiz kokiden togdım
Kacan kim tipresem yıl tig Timur sem'î ocer mindin*

Bu beyitle de Özbek Hanı Timur Devleti'nin kurucusu Sultan Timur'a atıfta bulunarak kendisinin Cengiz neslinden gelmesi dolayısıyla meşruiyet hususunda daha avantajlı olduğunu belirtmiştir. Kilic-Schubel, "Processes of State Formation and Nation Building in Central Asia", s. 21.

koltuğuna oturmuş bir yönetici olarak tanımlanır. Han bu vazifesini ifa ederken bazı müesseselerin desteğini almaktadır. Bu bağlamda Şeyhülislamlık makamı İslam dini ve şeriat hususunda söz sahibi bir merkezdir. Han pek çok hususta ulemanın ilmi düşüncesine başvurmakla birlikte ulema arasından birini dini işlerin yöneticisi tayin etmektedir. Görevlendirmenin ardından bu makama uygun bulunan kişi İslam ehlinin şeyhi ve lideri yani Şeyhülislam unvanını taşımaktadır. Üstelik bu görevi ifa edenler doğrudan Han'ın hizmetinde yer alan onun emirlerini sorgusuz sualsiz yerine getiren devlet adamları gibi düşünülmemelidir. Şeyhülislam Han'dan bağımsız olarak İslam ilmine katkı sunar. Dini meselelerde ise Han, Şeyhülislam'ın makamında sorunun çözüm safhasına iştirak eder⁶⁵.

Gerbillon 18. asrın ilk yıllarında Batı Türkistan'a gerçekleştirdiği seyahatleri neticesinde Özbek Hanına tek rakip güç olarak ulemaya ve ulemanın başı olan Şeyhülislam'a işaret etmiştir. Şeyhülislamın elde ettiği bu gücü ise Özbek toplumunun hayatına doğrudan entegre ettiği Kuran ve İslam kanunlarıyla açıklamaktadır. Şöyle ki Özbek toplumunda Kuran sadece halkın ve devlet kadrolarının inancı noktasında değer ihtiva etmemektedir. Aynı zamanda kamu yönetimi ve ev hayatının idamesi hususunda da Kuran'ın rehberliğine başvurulmaktadır. Mesela halktan toplanan vergiler Kuran'ın emrettiği oranlar dikkate alınarak düzenlenmiştir. Şarap içmek ya da sigara içmek hırsızlık veya dolandırıcılıkla eş değerde bir suç olarak düşünölmüş ve cezalandırılmıştır⁶⁶.

19. yüzyıla geldiğimiz zaman Özbek devlet yönetiminde Şeyhülislamlık makamının varlığını koruduğuna tanık olmaktadır. Hive sarayında üst düzey görüşmeler yapan Abott Şeyhülislam'ı

⁶⁵ Fazlullah bin Ruzbehan-ı Hunci, *Sülûkü'l-Mülûk*, Tashih ve Mukaddime Muhammed Ali Mevehhed, Şirket-i Sehâmi-i İntişârât-ı Harezmi, Tahran 1362. s.94.

⁶⁶ Gerbillon Özbek halkının şarap ile en değerli içkileri olan kımıza (koumiss) farklı değerler atfettiğini söyler. Seyyah, kımızı kısarak sütünün mayalanmasıyla elde edilen bir likör olarak tarif etmektedir. Özbek halkının şarap yasağına uymasına rağmen kımızdan vazgeçmediklerini beyan etmektedir. Seyyahın dikkatini çeken bir diğer husus da kımızın açıktan satılmamasıdır. Murray, *Historical Account...*, s. 465-466, 467.

(Harezmi'deki) din adamlarının başı olarak tanıtılmıştır. Şeyhülislam ve ona bağlı ulemanın dış görünüşleri itibariyle seçkin kişiler olmadığını üstelik giyim tarzının Harezmi köylülerden farksız olduğunu beyan etmiştir⁶⁷.

Bu yüzyılda yönetim nezdinde olduğu kadar geniş halk kitleleri arasında da din adamları ve dini kurumların saygınlığının oldukça yüksek olduğu söylenebilir⁶⁸. Ancak Zarcone dini kurumların 19. yüzyılda bağnaz ve tutucu bir İslam anlayışını temsil ettiklerini belirtir. Bunun müsebbibi olarak da Kuran ve hadislere doğrudan başvurunun ortadan kalkması, talebelerin bu kutsal metinlerin sadece tefsirleriyle öğrenim görmesi ayrıca talebelerin metinler üzerinde akıl yürütmek yerine kendinden önceki ulemayı taklit etmekle yetinmesini gösterir. Uygulamanın bu hale gelmesinde ise tutucu mollaların baskıcı davranışlarının payı dikkat çekmektedir⁶⁹.

3. Yönetimin Ziyaretçilere Yaklaşımı

17. yüzyılın başlarından itibaren Rus tehdidinin Hive ve akabinde Buhara Hanlıklarının kuzey kıyılarında hissedilmeye başlanması hanlık yöneticilerinin yabancı unsurlara özellikle de Rus ziyaretçilere karşı temkinli hareket etmesinin en önemli sebebidir. Çünkü Ruslar önce keşif heyetleriyle bölgenin askeri, coğrafik vb. yapısı hakkında bilgi toplamakta sonrasında en zayıf noktadan hücumla geçmektedirler.

Nitekim 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Batı Türkistan bölgesinin Avrupalı gezginler ve tüccarlar için de seyahate elverişli olmadığı görülecektir. Örneğin İsfahan'daki Fransız temsilcisi Amatus Chesaud 1660 yılında Özbek ülkesinden geçerek kaynakta Hitay olarak belirtilen Kuzey Çin'e ve oradan merkezi Çin'e uzanan bir güzergah üzerinde ilerlemeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda İsfahan'dan hareket eden Chesaud Belh'e geldiğinde bu yolun ötesinin yani kuzey batı

⁶⁷ Abott, *Narrative of a Journey from...*, s. 78.

⁶⁸ Mustafa Eravcı ve Gülay Çınar, "The Islamic Aspect of the The Turkistan Khanates of 19th Century According to English Travellers", *Islamic Civilization in Central Asia*, IRCICA press, İstanbul 2010, s. 126.

⁶⁹ Thierry Zarcone, *Yasak Kent Buhara 1830–1888*, çev. Ali Berktaş, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 115-116.

istikametindeki güzergahın pek çok tehlike ve zorluklara gebe olduğunu belirterek seyahatine yine Safevî ülkesinde devam etmiştir⁷⁰.

Murray, Chesaud nezdinde yaşanan bu hadisenin genel olarak 17. yüzyılın bir sorunu olduğunu ifade etmektedir. Onun ifade ettiği üzere bu yüzyılda Asya kıtasına karadan ulaşmak ve kervanlarla ticaret girişiminde bulunmak Avrupalılar için imkansız görünmektedir. Bunu göze alan Avrupalılar ise Chesaud gibi ya belli bir noktadan sonra seyahatten vazgeçmişler veyahut gerçekleştirdikleri seyahatler onlar için hayal kırıklığıyla neticelenmiştir. Bu durum bir süreliğine Asya'nın merkez bölgelerine duyulan ilgiyi en aza indirmiştir. Bu noktada Asya'nın Avrupalı seyyahlar nezdinde en güvenli limanları olarak karşımıza İran ülkesi ve Babür Devleti'nin merkezi Kabil şehri çıkmaktadır⁷¹.

Rusların yayılcı siyasetiyle karşı karşıya kalan Özbek yöneticileri yabancı ziyaretçiler için çeşitli tedbirler almaya başlamışlardır. Bu tedbirler içerisinde en önemlisi Rus casusların ülkeye sızmasının önlenmesidir. Bu hususta çok ağır kurallara sahip Özbek yönetimi yabancılara şiddetli tazyik uygulamış hatta zaman zaman infaz hükmünü hayata geçirmiştir. Büyük yankılar uyandıran infaz hadiselerinden biri de Çar Petro'nun 1717 yılında Rus hakimiyetindeki bir Çerkes prensinin oğlu Alexander Beckewitz'i 3 bin kişiden oluşan kalabalık bir heyetle Hive'ye göndermesi üzerine vuku bulmuştur.

Ceyhun sahilinde bir kale inşa eden Rus Heyet bir grup Özbeğin rehberliğinde Karakum çölünü geçerek Özbek Hanının huzuruna çıkmıştır. Özbek Han'ı bu kalabalık Rus heyetini çok iyi karşılamış hatta ülkesinden geçerlerken yerel yöneticilere altın ve gümüş gibi kıymetli

⁷⁰ Murray, *Historical Account...*, s. 449-450.

⁷¹ Murray, *Historical Account...*, s. 464; Alpargu 1829 yılında Hindistan'dan Buhara'ya geçen seyyah Honigberger'in ve 19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden diğer Avrupalıların izlenimlerinden hareketle Buhara Emirliğinin, ülkeye gelen her yabancıyı ajan olarak değerlendirdiğini ve Emirliğin işgali için ön çalışma yaptıklarına olan inancını aktarmakta ve bu durumun yönetimin nezdinde adeta bir fobiye dönüştüğünü beyan etmektedir. Mehmet Alpargu, "19. Yüzyılda Buhara Hanlığı'nda Bir Seyyah ve Tabib: Johan Martin Honigberger" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, İzmir 2013, s. 206.

hediyeler takdim etmeleri şartıyla seyahat güvenliklerinin sağlanacağına teminat vermiştir. Ayrıca Beckewitz'e seyahatine devam etmeden önce bir süre dinlenmesini önermiştir.

Bu öneriyi kabul eden Beckewitz yanındaki görevlilerle birlikte Han'ın çadırında kendileri için tertip edilen bir eğlenceye katılmıştır. Murray'ın aktardığı üzere geç saatlerde eğlence devam ederken bir anda kapı açılmış ve kaynakta Tatar olarak aktarılan bir Özbek "Senin adamların idam edilecek" demiştir. Daha sonra Han, Beckewitz'e dönmüş ve ona ait olmayan bir ülkeyi işgal etme girişiminden kaynaklı öfkesini dile getirmiş ve heyetteki tüm Rusların öldürülmesini emretmiştir. Heyette Rus menşeli olmayan bir kişi esir alınırken heyetin lideri Beckewitz'in akıbeti de kırmızı bir kumaş üzerine diz üstü çöktürülüp Özbek askerlerinin keskin kılıç darbeleriyle öldürülmesi şeklinde tezahür etmiştir. Murray, Beckewitz'in cesedinin parça parça edildiğini belirterek hadisenin vahametini özellikle vurgulamak istemiştir. Ayrıca yazar bu hadisenin Çarlık Rusya'da büyük bir kaygı yarattığını ve Çar Petro'nun yönetimi süresince bir daha Özbek (Kaynakta Tartary olarak geçer) ülkesinin madenlerine ulaşma girişiminde bulunmadığını belirtir⁷².

Bu olay pek çok seyyahın hatıratına yansımış ve bir şekilde yolu Ceyhun'a uzanan ve Kızıl Derya nehrinden geçenler nehrin altın tozuyla kaplı sahillerinden bahsettikleri gibi buraları keşfetmek üzere gelen Rus prens, onun kalabalık heyeti ve de akıbetlerine de değinmişlerdir. Örneğin 18. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirdiği çeşitli seyahatlerden birinde Alman asker Peter Henry Bruce Çarlık Rusya'dan Hazar'a ve Ceyhun'a ilerlemiş ve bu yolculuğu sırasında ona Özbeklerin refakat ettiğini söylemiştir. Seyyah 1723 yazında Ceyhun sahilindeki ilerleyişini aktarırken birkaç yıl öncesinde Beckewitz'in başından geçen hadiseye değinmiş Rus prens Beckewitz'in ve heyetinin nehrinden geçerken Özbekler (Yazar, Özbek Tatarları olarak tanımlar) tarafından haince katledildiğini ifade etmiştir. Ayrıca heyeti korumakla vazifeli Özbeklerin

---

⁷² Murray, *Historical Account...*, s. 344-346.

kendilerine karşı da haset içerisinde olduklarını belirterek onların tehlikeli insanlar olduklarını vurgulamıştır⁷³.

Beckewitz meselesi bazı araştırmacılarca Çar I. Petro'nun Asya'yı Hazar denizi cephesinden Rus etkisi altına alma çabalarının sonuncusu olarak değerlendirilmektedir⁷⁴. Malte-Brun, Beckewitz ve heyetinin asli görevini altın tozu ile meşhur Kızıl Derya nehrinin güzergahını değiştirmek ve Aral Gölüne akmasını engellemek şeklinde beyan eder. Bunun neticesinde Hive Hanlığını güçsüz düşürmeyi ve Çarlık Rusya'nın bölgede tahakküm kurmasını kolaylaştırmaya çabaladığını aktarır⁷⁵.

Çarlık Rusya komutanı Beckewitz'in kaderi yıllar sonra Buhara'ya ulaşan İngiliz diplomatlar Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly nezdinde tekerrür edecektir. Buhara Emirliğini ziyaretleri sırasında tutuklanan bu diplomatların akıbetleri Avrupa'da uzun süre belirsiz kalmış ve çeşitli söylentilerin konusu olmuştur. Bu söylentilerin başında ise diplomatların öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır. İngiliz Dış İşleri görevleri bu muğlaklığa son vermek ve şayet hayattalar ise her iki adamını tutsaklıktan kurtarmak için uzun süre çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu amaçla Buhara şehrine giden İngilizler arasında

⁷³ Memoirs of Peter Henry Bruce, A Military Officer, in the Services of Prussia, Russia and Great Britain, Containing An Account of His Travels in Germany, Russia, Tartary As Also Several Very Interesting Private Anecdotes of The Czar, Peter I of Russia, Turkey, The West Indies, Dublin, 1783, s. 375.

⁷⁴ Oktay Berber, *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 93.

⁷⁵ Malte-Brun Beckewitz'in trajik ölümü hakkında Murray'ın anlatımlarından biraz uzaklaşır. Malte-Brun'un aktarımına göre Çerkes asıllı Rus komutan birliklerinin başında çölde Özbeklerden kaçarken Hive Hanı onu yakalatmış birliğindeki bir kısım askeri kılıçtan geçirtmiş, bazılarını köleleştirmiştir. Hanın huzuruna çıkarılan Beckewitz parçalara ayrılarak öldürülmüştür. Sonrasında derisi kurutulup bir davulun üzerine gerilmiş ve Malte-Brun'un ifadesiyle cahilce planlanan Rus yayılcılığının kanıtı olarak Hive sarayında muhafaza edilmiştir. M. Malte-Brun, *Universal Geography or A Description All the Parts of the World on a New Plan*, V. II, Boston 1826, s. 323-324.

onların öldürüldüğü bilgisini şüpheli bulan Joseph Wolff da yer almaktadır⁷⁶.

Wolff'un İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 7 Temmuz 1844 tarihli mektubu Buhara Emirinin özel kahyasından aldığı bilgileri içermektedir. Buna göre Temmuz 1843'de Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly idam edilmiştir. Albay Stoddart saltanata karşı saygısız davranışları İslamiyet'i kabul edip sonrasında Hristiyan inancına dönmesi ve İngiltere ile Buhara Emirliği arasındaki iletişimi güçlendireceğine dair sözler vermesine rağmen icraata geçmemesi gibi suçlamalarla idam edilmiştir. Conolly ise Hive ve Hokand hanlarını Buhara Emirine karşı savaşa kışkırtmakla itham edilmiş ve infazı gerçekleşmiştir⁷⁷.

Özbek Han'ı Rus ve İngiliz casuslarına karşı sergilediği sert tavrını Rus ya da Rus ülkesinden ilerleyerek gelen tüccarlara karşı da takınmıştır. Murray'ın Ermeni tüccarlardan naklettiği üzere Özbek Han'ı öncelikle Çarlık Rusya'dan gelen kervanlara geçiş ruhsatı vermekte hatta onların güvenliğini sağlamak amacıyla yanlarına korumalar tayin etmektedir. Ancak daha sonra gizlice görevlendirdiği bir heyetle kervanın yağmalanmasını ve yolculuklarının bir şekilde son bulmasını sağlamaktadır⁷⁸.

19. yüzyılda Hive yönetimi, ülkeye misafir olan yabancıların günlük masraflarını karşılamayı taahhüt etmiştir. Bu kişilerden biri de James Abbott'tur. Seyyahın Hive'de kaldığı zaman zarfında Han'ın isteği üzere günlük masrafları hesaplanmış ve bu doğrultuda günlük 2 tilla ya da 28 şilin kadar göndermiştir⁷⁹. Muhtemelen Hive yönetiminin harcırah tayin ettiği yabancılar tıpkı Abbott gibi yönetimin değer verdiği, önem atfettiği resmi görevli kişilerden oluşmaktadır. Tüm yabancı misafirlerin aynı ilgi ve saygıyı görmediği hatta seyahat sırasında pek çok zorluklarla karşılaştığı tespiti ülkeyi 1860'lardan yani Rus

---

⁷⁶ Tülay Üçak, *Kaptan Grover'in The Bokhara Victims Adlı Eserinin Türkçe'ye Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2015, s. 51,

⁷⁷ Üçak, *Kaptan Grover...*, 72.

⁷⁸ Murray, *Historical Account...*, s. 348.

⁷⁹ Abbott, *From Heraut to Khiva...*, s. 67.

işgalinden önce doğrudan ziyaret eden gezgin sayısının az olması dolayısıyla da teyit edilmektedir.

Yönetimin yabancı misafirlere tavrı genel olarak bu şekildeyken yerli halk oldukça misafirperverdir. Nitekim 1691 yılındaki Özbek ülkesini ziyareti sırasında Jean-François Gerbillon da Özbekleri diğer Asyalı topluluklarla karşılaştırdığında daha dürüst ve daha samimi bulunduğunu belirtmektedir⁸⁰.

4. Özbek Hanlıklarına Tehdit Oluşturan Dış Unsurlar

1500 yılında Batı Türkistan'da teşekkül eden Özbek Hanlığı kuruluşuna müteakip komşularıyla iletişim içerisinde olmuş, taraflar zaman zaman dostça münasebetler tesis etse de çoğunlukla rekabet ve çatışma ekseninde ilişkileri sürdürmüşlerdir. Buna göre batısında Safevî ve güneyinde Babür Devleti ile başlayan anlaşmazlıklar ve savaşlar 17. yüzyıldan itibaren kuzeydeki Çarlık Rusya'ya sıçramış ve 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan hanlıkların işgaliyle bağımsızlık dönemleri sekteye uğramıştır.

16. yüzyıl seyyahlarından Sherley Safevî hükümdarı Şah I. Abbas'ın huzuruna çıkmak için beklerken Şah'ın bu sırada Horasan'da Özbeklerle savaş halinde olduğunu belirtmiştir⁸¹. Muhtemelen Sherley'in bahsettiği Horasan seferi Haziran-Temmuz 1596 yılında Şah Abbas'ın bizzat ordusunun başında Sultan Abdülmümin'e karşı çıktığı sefer olmalıdır⁸².

17. yüzyılda da Özbeklerin komşularıyla anlaşmazlıkları devam etmiştir. Tavernier, Maveraünnehirli Özbeklerin en büyük düşmanları

⁸⁰ Murray, *Historical Account...*, s. 468.

⁸¹ *The Sherley Brothers, An Historical Memoir of the Lives of Sir Thomas Sherley, Sir Anthony Sherley and Sir Robert Sherley Knights*, Comp. Evelyn Philip Shirley, Charles Whittingham press, Chiswick 1848, s. 19.

⁸² Horasan seferinin sebepleri ve sonrasındaki gelişmeler için bkz. Gülay Karadağ Çınar, *Safevî ve Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2011, s. 244-256.

olarak İranlılara ve Hindistan'daki Moğollara işaret etmiştir⁸³. Tarafların karşılıklı nefret ve kinleri en bariz Safevî Şahlarının cülus törenlerinde hissedilmektedir. Şöyle ki Safevî Şah'ı II. Süleyman'ın tahta çıkış töreninde silahlarını kuşanmış bir atlı birlik, yeni Şah'a tabiiyetini bildirmek üzere huzura çıkmış ve Şah'tan teveccüh görmek ümidiyle ona mızraklara takılmış Özbeklere ait kelleler takdim etmiştir. Bunun üzerine II. Süleyman Safevî askerlerini parayla ödüllendirmiştir⁸⁴.

Babür-Özbek rekabeti Muhammed Şeybani Han'ın Deşt-i Kıpçak'tan Batı Türkistan'a inmesi ve Semerkand ile Buhara şehirlerini ele geçirmesiyle baş göstermiştir. Bölge hakimiyetine dayanan mücadelenin galibi Özbekler olunca Babür güneye inerek Kabil merkezli yeni bir Türk devleti kurmuştur⁸⁵. Nitekim bu hareket kısa sürede Hindistan'ın kuzeyini de içine alarak kocaman bir imparatorluğa dönüşmüştür. 16. yüzyılın ilk yarısında Babür hükümdarı Şah Cihan (1626-1656) ile Özbek hükümdarı İmam Kulu Han (1611-1641) arasında Kabil, Belh ve Bedeşan hakimiyeti dolayısıyla savaşlar patlak vermiştir⁸⁶. Buhara Hanlığına bağlı Belh yönetimi Şah Cihan'ın Babür tahtına yeni çıkmış olmasından ve henüz cülusunu diğer hanedan mensuplarına kabul ettirememesinden yararlanarak Kabil üzerine sefere çıkmış ve üç ay süren kuşatma hali Babür merkezi birliklerinin bölgeye sevki üzerine son bulmuştur. Babür-Özbek savaşları İmam Kulu Han'ın tahttan çekilmesiyle ve halefi Nezir Muhammed'in muhalif emirlerle yaşadığı iç savaş dolayısıyla şiddetlenmiştir. Şah Cihan, oğlu Muradbahş idaresindeki ordusuyla 1646 yazında Bedeşan üzerine saldırmış ve bu vilayeti ele geçirmiştir. Akabinde Özbekler Belh ve

⁸³ Aslında onun ve hemen hemen tüm batılı araştırmacıların Hint Moğol olarak isimlendirdiği devlet Çağatay soylu Babür Devleti'dir. Aynı şekilde o dönemde İran coğrafyasının hakimleri ise Safevîler'dir.

⁸⁴ Seyyah Tavernier, II. Süleyman'ın huzuruna getirilen kelleler için "*kesinlikle İranlıların en büyük düşmanı ve komşuları olan Özbek-Tatarların başlarıydı.*" demek suretiyle verdiği bilgilerin doğruluğunu tasdik etmektedir. Ayrıca Şah'ın huzuruna getirilen her baş için Safevî askerlerine 5, komutanlara ise 10 tümen para verdiğini eklemektedir. Tavernier, *The Six Voyages...*, Book IV, Chapter I, s. 161-162.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* II. Cilt Gürkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri (1526-1737), TTK yay., Ankara 1947, s. 6-15; Çınar, *Safevî ve Özbek Siyasî İlişkileri*, s. 19-26.

⁸⁶ Muzaffar Alam, "Trade, State Policy and Regional Change: Aspects of Mughal-Uzbek Commercial Relations, C. 1550-1750" *JESHO*, XXXVII/3, 1994, p. 215.

Bedehşan üzerine sefer gerçekleştiren Babür padişahının diğer oğlu Evrengzib (Alemgir)'i kalabalık bir orduyla geri püskürtmüştür. 1647 baharında ise Evrengzib Belh'de üstünlük sağlamış ve bölge yönetimini Babür adına Özbek idarecilere terk ederek Kabil'e dönmüştür⁸⁷. Benzer gerekçelerle taraflar arasındaki çatışma hali sonraki yıllarda da devam etmiştir. Fryer 1672-1681 tarihleri arasında Hindistan ve İran seyahatleri sırasında Babür-Özbek savaşına tanık olmuştur. Bu hadiseyi "Şu anda Moğol Han'ı Özbek Tatarlarına (Usbeque Tartars) karşı savaşmakla meşguldü" sözleriyle aktaran Fryer Hint Babür yöneticisi Alemgir'in Safevîlere karşı da tetikte beklediğini ve eş zamanlı olarak büyük bir ordu ile Kandahar ve İran üzerine yürüyebilecek bir güce sahip olduğunu belirtmiştir⁸⁸.

Safevî Devleti'nin 17. yüzyıl ortalarında güçlü bir donanmaya sahip olmamasına rağmen Tavernier'in aktardığı üzere Hazar denizinin bazı noktalarında birkaç adet büyük yapılı kayıklara sahip olma gayreti yine Safevî-Özbek anlaşmazlığından kaynaklanıyor olmalıdır. Bu sayede Safevî yönetimi ülkenin kuzey doğusunda yer alan başta Harezmli Özbekler olmak üzere Kalmuk ve diğer savaşçı toplulukların kendileri için tehlike yaratmasını engellemek istemiştir⁸⁹. Aynı zamanda Çarlık Rusya'nın Hazar denizi üzerinden Safevîlere sağladığı silah yardımı da Hazar'daki İran donanmasını gerekli kılmaktadır.

Nitekim Buhara Özbek Hanlığı ve Safevî Devleti arasındaki siyasi ilişkiler bir yüzyıl öncesinde olduğu gibi 17. yüzyılda da canlılığını korumuştur. Barış zamanlarında iki taraf arasında elçilik müessesesi yoğun bir şekilde çalışmakta ve taraflar karşılıklı hediyeleşmekteyken, savaş zamanlarında tampon bölge konumundaki Horasan topraklarında hakimiyet mücadelesi vermekteydiler. Mesela Şah II. Abbas yönetiminin son demlerinde Tavernier'in genellikle Özbek Tatarları olarak ifade ettiği Özbekler Horasan sınırlarına çok sayıda

⁸⁷ Bayur bu hadisenin 1628 yazında gerçekleştiğini beyan eder. Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 193-194, 207-215.

⁸⁸ John Fryer, *A New Account of East India and Persia Being Nine Years' Travels 1672-1681*, Ed. William Crooke V. II, Hakluyt Society press, London 1912, s. 51.

⁸⁹ Tavernier, *The Six Voyages...*, Book V, Chapter VII, s. 225.

akınlar tertip etmekte ve sınır köylerinde birçok kişiyi katletmekteydiler.

18. yüzyılda seyahatnamelere Özbek-Çarlık Rusya anlaşmazlıkları yansımaya başlamıştır. Taraflar arasındaki ilişkiler esasında 16. yüzyılda ticarete dayalı dostluk çerçevesinde başlamışsa da zamanla ekonomik faaliyetlerin Özbekler aleyhine kesintiye uğraması ve Çarlık Rusya'nın Batı Türkistan eksenli yayılma politikaları ilişkinin seyrini değiştirmiştir. Doğal olarak Çar I. Petro döneminde Ruslar bölgeye keşif ve askeri seferler gerçekleştirirken Özbek yönetimi bu seferleri geri püskürtmek veyahut en az hasarla atlarmaya gayret etmişlerdir.

Peter Henry Bruce Petersburg şehri ziyareti esnasında 17 Mayıs 1714'de Özbek Hanı'nın buraya bir elçi gönderdiğinden bahseder. Bu elçi bir sonraki gün Çar'ın huzuruna çıkmış ve Hive Hanı'nın mesajlarını iletmıştır. Buna göre Özbek Hanı Kalmukların Ruslar tarafından tahakküm altına alınmasını talep etmektedir. Gelecekte Çin-Kalmuk ittifakının bölge güvenliği için tehdit oluşturacağını söyleyen elçi Özbek Hanı'nın da 50.000 kişilik bir orduyla desteğe hazır bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Rus tüccarların Pekin seyahati için de hükümete hem kestirme hem de emniyetli bir yol önermiştir. Bu yol Han'ın güvencesi altında Özbek ülkesinden ilerlemekte ve sadece dört ayda Pekin'e varışı mümkün kılmaktadır. Aksi takdirde Rus kervanların Çin'e ulaşması Sibiry'a'nın zorlu coğrafyasında ve en az bir yıllık bir sürede gerçekleşmektedir. Elçinin Çar ile görüşmesi beraberinde getirdiği çok sayıda ipeği, Çin ve İran ürünlerini, nadir bulunan kürkleri ayrıca birkaç İran atı ve parsı (Seyyah bu hayvanı leopara benzeyen bir hayvan türü olarak açıklamıştır.) Rus hükümdara teslim etmesiyle son bulmaktadır⁹⁰.

Çar'ın Özbek elçisinden ülkesi ve Hazar denizine dökülen Darian (Kızıl Derya) nehri hakkında bilgi alması aynı zamanda ülkesinin donanma gücünü elçinin gözleri önünde sergilemesi⁹¹ hem dikkat

⁹⁰ Memoirs of Peter Henry Bruce, A Military Officer, in the Services of Prussia, Russia and Great Britain, Containing An Account of His Travels in Germany, Russia, Tartary As Also Several Very Interesting Private Anecdotes of The Czar, Peter I of Russia, Turkey, The West Indies, Dublin, 1783, s. 142-143.

⁹¹ *Memoirs of Peter Henry Bruce*, s. 145; Çar I. Petro'nun İsveç karşısındaki Narva mağlubiyeti Çarlık Rusya'nın Avrupa tarzında bir ordu tesis etmesine ilham olmuştur.

çekici hem de manidardır. Bu tavır Hive Hanlığının gözünü korkutma ya da ona karşı bir meydan okuma şeklinde de değerlendirilebilir.

Sonuç

Türkistan'ın kadim halklarından olan Özbekler 16. yüzyıl itibariyle Batı Türkistan'da bir siyasi değişim başlatıp bölgedeki Çağatay ve Timur varlığına son vermiş ve onların mirası üzerinde Türk-Moğol unsurlarına dayalı yeni bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Türk töresi, Cengiz yasası ve şeriatla bütünleşen bu oluşum hem İslam'ın savunucusu hem de Türk-Moğol boylarının bölgedeki yegane temsilcisi olmuştur. Ancak Özbek Hanlıkları zamanla Moğol kimliğinin unutulduğu, yerli halktan Taciklerin (Sart) etkisiyle yerleşik hayat örneklerinin sergilendiği, Farsçanın diplomatik ve edebi bir dil olmasına rağmen devlet kadrolarının ve halkın Türk dilini aktif kullandığı bir devlet profili çizmişlerdir.

Nitekim literatür incelenmesi neticesinde Özbek toplumunun, ismini Cengiz soylu Altın Orda hükümdarı Özbek Han'dan (1312-1341) aldığı ve ismin "kendi yöneticisi" manası taşıdığı anlaşılmıştır. Menşei itibariyle Türk-Moğol kabilelerinden müteşekkil bir yapı arz eden Özbek halkının zamanla tamamen Türk toplumuna dönüştüğü görülmüştür. Özbeklerin 1500 yılında devlet statüsüne kavuşması ile yarı merkezi yönetim sisteminin hayata geçirildiği ve hana tabi olmak suretiyle güçlü yerel yönetimlerin belirmesine müsaade edildiği de bir başka olgudur.

Petro özellikle donanma gücünün önemini anlayıp Baltık donanmasını oluşturmuş ve bunun için bir liman tesis etmiştir. Nitekim 1725 yılına gelindiğinde Baltık donanmasında 36 gemi, 16 firkateyn, 70 kürekli savaş gemisi ve 200'ün üzerinde tekne mevcut durumdadır. Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim yay., İstanbul 2011, s. 260-261. Kurat, ilk Rus donanmasının Azak denizinde tesis edildiğini söyler. Ancak Prut savaşıyla Osmanlı'ya yenilen Rusların Azak sahilinden çıkarılmaları bu donanmanın sonu olmuştur. Baltık donanması ise 1703 yılına müteakip inşa edilmiş ve ilk olarak güçlü rakiplerinden İsveç'e karşı kullanılması öngörülmüştür. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK. yay., Ankara 2014, s. 283.

16. yüzyıldan itibaren Batı Türkistan'ı ziyaret eden Avrupalı seyyahlara gelince onlar gezilerine dair bilgileri genel itibariyle şehirler özelinde aktarmışlardır. Başlangıçta şehirlerin fiziki görünümünden bahseden gezginler akabinde şehir yönetimine, yerleşik halka ve sürdürülen yaşam tarzına ilişkin gözlemlerini nakletmişlerdir. Ayrıca Batı Türkistan'a komşu bölgelere gerçekleştirdikleri geziler sırasında tesadüf ettikleri Özbek bürokrat, tüccar ya da Süfîler nezdinde Özbek toplumuna dair şekillenen intibalarını aktarmışlardır.

Esasında Batılı gezginler Özbek Hanlığının idari yapısına detaylı bir şekilde yer vermemişlerdir. Ancak merkez ve yerel yönetimler ayırımına dikkat çekmişler ayrıca hanın diğer yöneticiler ve halk üzerindeki nüfuzuna ağırlıkla değinmişlerdir. Merkezi yönetim gibi güçlü yerel birimlerin tek bir ailenin hegemonyası altında olduğu gerçeği de seyahat notlarına yansımıştır. Seyahatnameler özelinde dikkate şayan mesele 16. yüzyıl seyyahlarının hanın mutlak otoritesini makul karşılamaktayken 18. yüzyıldan itibaren bölgeyi ziyaret eden Avrupalı gezginlerin mevcut yönetim şeklini despotluk olarak lanse etmeleridir. İfadelerdeki bu değişim muhtemelen Avrupa kıtasında yavaş yavaş kendisini belli eden halkın egemenliği anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak hanedan ailenin kararlarını etkileyen yetki alanlarını kısıtlayan dolayısıyla keyfi uygulamaların önüne geçen Türk töresi, İslam kanunları, Cengiz yasası, Timurlu devlet düzeni, dönemin Şeyhülislam ve ulemasının fetvası olarak sıralanabilecek bir takım unsurların son dönem seyyahlar tarafından fark edilmediği daha doğrusu görmezden geldiği gerçeği de mevcut yapının despotlukla açıklanmasına sebep teşkil etmiş olmalıdır.

Seyahat notlarıyla da teyit edildiği üzere Özbeklerin Türk-Moğol kültüründe devlet yönetimine kazandırdığı güçlü yerel birimler anlayışı büyük öneme haizdir. Zira bu yerel birimlerin devletin siyasi ve askeri bağlamda rakipsiz olduğu zaman dilimlerinde yönetime katkı sağladığı aşikardır. Ancak devletin dış politikada güç kaybettiği dönemlerde tahtta hak iddia eden hanedan mensuplarının sayısında artışa şahit olunmakta, devlet iç çekişmelere ve kaosa mahkum edilmektedir.

Seyahatnamelere yansıyan bir diğer konu Özbeklerle anlaşmazlığa düşen komşu devletlerdir. 19. yüzyıl öncesinde seyyahlar Özbeklerin en büyük rakipleri olarak batısında İran güneyinde ise Hint Babür

Devletine işaret etmişlerdir. Batı Türkistan, İnan ve Hindistan'ı görme şerefine nail olan seyyahlar malum rekabeti ve düşmanlığı yerinde gördükleri ve kayda geçirdikleri gibi toplumlar arasındaki benzerlik ve farklılıklara da yer vermişlerdir.

Sonuç itibariyle tek bir devlet olarak kurulan Özbek Hanlığı zaman içerisinde üçe bölünmüş, bölge hakimiyeti dolayısıyla birbirlerine rakip olmuş hatta savaşa tutuşmuşlardır. Bu durum hanlıklar nezdinde güç kaybına sebep teşkil etmiştir. Doğal olarak komşu ülkeler Özbeklerin gerileyişinden istifade ederek bölgesel üstünlük kurmak ve sınırlarını genişletmek niyetiyle daha aktif çalışmışlardır. Bu sırada Asya kıtasında görülen batılı güçler ise bölgeyi keşfetmek ve misyonerlik çalışmaları yürütmek maksadıyla daha sık ziyaretler tertip eder olmuşlardır. Geline durum hem Özbek toplumunu hem de yönetim mekanizmasını devletlerinin bekası için muhafazakar bir politika izlemeye mecbur bırakmıştır. Netice itibariyle yabancıların ziyaretleri uzun yıllar ülkede hoş karşılanmamış ve buna cesaret gösterenler de idarenin yakın takibine maruz kalmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Rus işgalleri sonrasında bağımsızlığını yitiren Özbekler 1991 yılında Özbekistan Cumhuriyetini kurmuşlardır. Sovyet Rusya tahakkümünde yaşanan acı hatıralar dolayısıyla yeni devlet ve Özbek halkı maddi-manevi kültürlerine daha fazla sahip çıkarak işgaller öncesi gözlemlenen muhafazakar tutumunu bağımsızlık sürecinde de sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

ABERIGH-MACKAY, G.R., *Notes on Western Turkistan Some Notes on the Situation in Western Turkistan*, Calcutta 1875.

ABOTT, C. J., *Narrative of a Journey from Herat to Khiva, Moscow and St. Petersburg During the Late Russian Invasion of Khiva; with Some Account of the Court of Khiva and the Kingdom of Khaurism*, C. I, London 1867.

AHMETYANOV, R., *Tatar Tilinin Kıskaca Tarihi-Etimolojik Suzligi*, Tatarstan Kitap Neşriyat, Kazan 2001.

ALAM, Muzaffar, "Trade, State Policy and Regional Change: Aspects of Mughal-Uzbek Commercial Relations, C. 1550-1750" *JESHO*, XXXVII/3, 1994, pp. 202-227.

ALLWORTH E. A., *The Modern Uzbeks From The Fourteenth Century to the Present A Cultural History*, Hoover Institution press, USA 1990.

ALPARGU, Mehmet, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, C. VIII, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, ss. 557-605.

_____, "19. Yüzyılda Buhara Hanlığı'nda Bir Seyyah ve Tabib: Johan Martin Honigberger" *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2, İzmir 2013, ss. 199-207.

ANNANEPESOV, M., "Relations Between The Khanates and With Other Powers", *History of Civilizations of Central Asia*, Volume 5 (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century), Unesco press, Paris 2003, pp. 83-89.

BAKIR, A. ve A. Altıngök, "Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2, 2011, ss. 361-422.

BAYUR, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi II. Cilt Gürkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri (1526-1737)*, TTK yay., Ankara 1947.

BELL J., *Travels from St. Petersburg in Russia, to Diverse Parts of Asia* C.II, Glasgow 1788.

BREGEL Y., "Uzbeks, Qazaqs and Turkmens", *The Cambridge History of Inner Asia Chinggisid Age*, Cambridge Publishing 2009.

BURTON, A. *The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*, Curzon press, England 1997.

BURTON-PAGE, J. "Mirza", *The Encyclopaedia of Islam*, V.VII, Brill press, Leiden 1993, ss. 129.

CANPOLAT, M. ve Özkan Öztekten, "Ebulgazi Bahadır Han", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 15 Özbek Edebiyatı II*, Hzl. Tahir Kahhar, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2000.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusya'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, Isparta 2011, ss. 51-78.

ÇELİK, Muhammed Bilal, *Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.

_____, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.

ÇINAR, G. K., *Safevî ve Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2011.

_____, "II. Abdullah Han Özelinde Buhara Hanlığında Şehzadelik Kurumu", *Turkish Studies*, 10/5, Ankara 2015, ss. 183-200.

DIBA, Layla S., "Clothing in the Safavid and Qajar Periods", *Enclopeadia Iranica* V.5, 1992, pp.785-808. <http://www.iranicaonline.org/articles/clothing-x>, (12.08.2017).

DICKSON, M. B., *Shah Tahmasb and The Uzbeks (The Duel for Khurasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, The Doctoral Thesis, University of Princeton Department for Oriental Studies. USA 1958.

ERAVCI, Mustafa ve Gülay Çınar, "The Islamic Aspect of the The Turkistan Khanates of 19th Century According to English Travellers", *Islamic Civilization in Central Asia, IRCICA press*, İstanbul 2010, ss. 119-127.

EROĞLU, H. *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Akçağ yay. Ankara 2004.

FARUQUI, M. D. *The Princes of the Mughal Empire 1504-1719*, Cambridge University press. Cambridge 2012.

Fazlullah bin Ruzbehan-ı Hunci, *Sülûkü'l-Mülûk*, Tashih ve Mukaddime Muhammed Ali Mevehhed, Şirket-i Sehâmi-i İntişârât-ı Harezmî, Tahran 1362.

FERRIER, J.P., *Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan, and Beloochistan with Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India*, Translated from Manuscript William Jesse, London 1857.

FIGUERUA, Don Garcia de Silva, *Sefername-i Don Garcia de Silva Figuerua Sefir-i İspanya der derbar-ı Şah Abbas-ı Evvel*, Farsça'ya çev. Gulam Rıza Samia, Neşr-i Nev, Tehran 1363.

FRASER, James B., *Journey Into Khorasan, in the years 1821 and 1822*, London 1825.

FRYER, J., *A New Account of East India and Persia Being Nine Years' Travels 1672-1681*, Ed. William Crooke V. II, Hakluyt Society press, London 1912.

GREEN, N., "Introduction: Writing, Travel, and the Global History of Central Asia", *Writing Travel in Central Asian History* Ed. Nile Green, Indiana University press, Indiana 2014.

GÜNDOĞDU, A., *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.

Haidar, M., *Central Asia in the Sixteenth Century*, Manohar press, New Delhi: 2002.

HOSKING, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İletişim yay., İstanbul 2011.

HOWORTH, H. H., *History of the Mongols From The 9th to Th 19th Century*, V. II/D.2, London 1880.

ILKHAMOV A., "Archeology of Uzbek Identity", *Anthropology of Archeology of Eurasia*, C. 44, No. 4 (Spring 2006), ss. 10-36.

JENKINSON, Anthony, *Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen with Some Account of the First Intercourse of the English with Russia and Central Asia By Way of the Caspian Sea*, Ed. Delmar Morgan-C.H. Coote, V. I, Burt Franklin pres, New York.

JONES, W.R., "The Image of the Barbarian in Medieval Europe", *Comparative Studies in Society and History*, XIII/4, 1971, pp. 376-407.

KAFALI, Mustafa, "Şiban Han Sülâlesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı*, Ötüken yay., İstanbul 1976, ss. 295-306.

KARADAĞ, G., *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları (Alexander Burnes, Arminius Vámbéry, Eugene Schuyler)*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006.

KILIÇ, N., *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybanî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.

_____, "Change in Political Culture: The Rise of Sheybanî Khan", *Cahiers d'Asie centrale*, III/4, 1997, pp. 57-68, <http://asiecentrale.revues.org/473>, (ET: 12.01.2015).

KILIÇ SCHUBEL, Nurten, "XVI. yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maverâünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hakimiyet ve Hukuk", *Türkler*, C. VIII, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, ss. 1081-1101.

_____, "Processes of State Formation and Nation Building in Central Asia", *Central Asia on Display Proceedings of the VII. Conference of the European Society for Central Asian Studies*, eds. Gabriele Rasuly-Paleczek, Julia Katshnig, lit Verlag press, Vienna 2004.

KLYASHTORNY, S.G. ve T.I. Sultanov, *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, Rusça'dan çev. D. Ahsen Batur, Selenge yay., İstanbul 2004.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK. yay., Ankara 2014.

MALTE-BRUN, M., *Universal Geography or A Description All the Parts of the World on a New Plan*, V. II, Boston 1826.

McCHESNEY, R. D., "Central Asia in the 16th-18th Centuries", *Encyclopedia Iranica*, V.2, 1990, ss. 176-193, <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>: (14.07.2017).

_____, "Shibanids", *Ecylopaedia of Islam*, Ed. C.E. Bosworth vd. C. IX, Brill yayınları, Leiden 1997, pp. 428-431.

_____, "Özbegs" *Ecylopaedia of Islam*, C. VIII, Ed. C.E.Bosworth vd., Brill press, Leiden 1995, pp. 232-233.

Memoirs of Peter Henry Bruce, A Military Officer, in the Services of Prussia, Russia and Great Britain, Containing An Account of His Travels in Germany, Russia, Tartary As Also Several Very Interesting Private Anecdotes of The Czar, Peter I of Russia, Turkey, The West Indies, Dublin, 1783.

MUKMİNOVA, G.R., "The Shaybanids", *History of Civilizations of Central Asia*, Volume V, Unesco Publishing, Paris 2003, pp. 35-46.

MURRAY, H., *Historical Account of Discoveries and Travels in Asia, from The Earliest Ages to the Present Time*, V.1, Edinburg 1820.

TAVERNIER, J. B., *The Six Voyages of H.R. John Baptifta Tavernier A Noble Man of France now living through Turkey into Persia and the East-Indies*, Translated to English J.P., London 1678.

The Sherley Brothers, An Historical Memoir of the Lives of Sir Thomas Sherley, Sir Anthony Sherley and Sir Robert Sherley Knights, Comp. Evelyn Philip Shirley, Charles Whittingham press, Chiswick 1848.

ÜÇAK, Tülay, *Kaptan Grover'in The Bokhara Victims Adlı Eserinin Türkçe'ye Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2015.

VÁMBÉRY, A., *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present*, Henry S. King & Co press. London 1873.

WOLFF, Joseph, *Narrative of a Mission to Bokhara in the years 1843-1845e to Ascertain the Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly*, London 1846.

YILMAZ VURGUN, Seda, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.

ZANDEYE, H. *Revâbit-ı İnan ve Özbekân ez Şah Abbas-ı Evvel tâ Merg-i Nadir*, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, Tehran Üniversitesi, Tehran 1379 (2000).

ZARCONI, Thierry, *Yasak Kent Buhara 1830–1888*, çev. Ali Berktaş, İletişim yay., İstanbul 2001.